

VYBRANÉ KAPITOLY
Z
DEMOGRAFIE

Lucie Křivánková, Martin Knytl

Gaudeamus 2022

VYBRANÉ KAPITOLY Z DEMOGRAFIE

Lucie Křivánková
Martin Knytl

Tato e-kniha vznikla v rámci realizace projektu Strategický rozvoj
Univerzity Hradec Králové, reg. č. CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002427.

Gaudeamus
2022

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Bibliografická citace:

KŘIVÁNKOVÁ, Lucie a KNYTL, Martin. *Vybrané kapitoly z demografie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2022. 93 s. ISBN 978-80-7435-870-8.

Autoři:

Mgr. Lucie Křivánková, Ph.D.

Mgr. Martin Knytl, MCS

Recenzent:

Mgr. et Mgr. Tereza Raszková

© Lucie Křivánková, Martin Knytl, 2022

ISBN 978-80-7435-870-8 (online; pdf)

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0 CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Obsah

Slovo úvodem.....	5
1 Úvod do studia demografie	8
1.1 Demografie jako věda	8
1.2 Kořeny demografického myšlení	9
1.3 Vnitřní struktura demografie.....	10
2 Vhled do vývoje demografie jako vědní disciplíny	13
2.1 Historie demografie	13
2.2 Současná česká demografická scéna.....	14
2.3 Sčítání lidu	16
3 Způsoby měření procesů a jevů v demografii	21
3.1 Demografické indikátory	21
3.2 Lexisův diagram.....	23
4 Základní charakteristiky struktury obyvatelstva a jejich měření.....	29
5 Prostorová struktura obyvatelstva a migrace	33
6 Základy demografické analýzy – úmrtnost	37
6.1 Úmrtnost jako demografický jev	37
6.2 Úmrtnost v České republice.....	38
7 Základy demografické analýzy – porodnost a potratovost	43
7.1 Porodnost jako demografický jev	43
7.2 Potratovost jako demografický jev	46
8 Základy demografické analýzy – sňatečnost	48
9 Základy demografické analýzy – rozvodovost a (ne)stabilita rodiny	53
10 Demografické odhady a projekce	58
11 Světový populační vývoj	62
12 Populační teorie – význam a využití.....	69
13 Demografie České republiky a její postavení ve světovém populačním vývoji.....	72

13.1	Pojem vyšetřenost dat	73
13.2	Stárnutí populace.....	73
13.3	Genderová problematika v demografických datech.....	76
Shrnutí		81
Seznam použitých zdrojů		82
Seznam obrázků.....		91
Seznam tabulek		93

Slovo úvodem

Předkládaný text je koncipován do 13 bloků, které jsou probírány v rámci výuky *Demografie* v prezenční formě a v redukované podobě také v kombinované formě studia v rámci studijního programu *Sociální pedagogika* na Ústavu sociálních studií. Nejedná se ovšem o komplexní text, naopak by měl být studenty využit jako určitý rozcestník k další literatuře a zdrojům jak českého, tak zahraničního původu. Studium demografie též předpokládá širší přehled studentů v sociologicky laděných tématech. Publikace je tedy jen jakýmsi odrazovým můstkem k základní orientaci v dané problematice, kdy je každé z níže jmenovaných témat vzhledem k rozsahu textu pouze nastíněno.

Úvodní kapitola nabízí **představení předmětu demografie** včetně jeho základní struktury, definuje základní pojmy, předmět studia vymezuje do širšího společenského kontextu a seznamuje čtenáře se základní literaturou oboru. Nechybí ani nastínění možného využití tohoto předmětu pro studenty sociálních a pedagogických oborů.

Stručnému vhledu do **historického vývoje demografie** se věnuje druhá kapitola, která představuje jak vývoj zahraniční, tak český. Čtenář se dozví základní informace o vývoji v oblasti sčítání lidu a evidence přirozené měny.

V kapitole třetí jsou k nalezení způsoby měření procesů a jevů v rámci demografie, **demografické indikátory**, tedy ukazatele, míry, kvocienty a indexy, představen je také Lexisův diagram.

Prakticky laděná kapitola čtvrtá přináší základní charakteristiky struktury obyvatelstva a jejich měření, seznámení se **strukturou společnosti** podle pohlaví, věku, národnosti apod. K popisu současné české společnosti jsou zde využity charakteristiky demografického a socioekonomického rázu.

Pátá kapitola se zabývá strukturou obyvatelstva s akcentem na problematiku migrace včetně charakteristik současné **vnitřní a vnější migrace**, aktuálních migračních toků a problematiky cizinců v České republice.

V šesté kapitole se čtenáři seznámí s demografickými indikátory jednoho ze základních sledovaných jevů – **úmrtnosti**, včetně způsobů měření a hodnocení tohoto jevu. Úmrtnost je zde představena s ohledem na věk a příčiny úmrtí, krátce jsou zmíněny civilizační choroby a nemocnost obecně.

Sedmá kapitola zahrnuje základy demografické analýzy s ohledem na podobu současné české rodiny. Rozebrána je zde **sňatečnost**, manželství a nesezdaná soužití.

Kapitola osmá představuje z demografického hlediska **rozvodovost**. Krátce je pojednána (ne)stabilita současné rodiny, rozvodovost dle délky trvání manželství, celkové a specifické indikátory rozvodovosti v České republice.

Devátá kapitola je postavena na jevu **porodnosti a potratovosti**, zahrnuje představení procesu rození dětí jako základu demografické analýzy, způsoby hodnocení porodnosti a plodnosti, charakteristiky porodnosti v ČR, analýzu vývoje a současného stavu tohoto jevu.

Desátá kapitola přináší **vybrané prognózy** vývoje české populace postavené na současné situaci i budoucích odhadech, které jsou využitelné mimo jiné pro plánování v oblasti sociálních služeb i nabídky vzdělávacích a volnočasových institucí.

V kapitole jedenácté je představen **světový populační vývoj**, základní rysy světové populace, specifika populačního vývoje ve 20. století, prognózy vývoje pro 21. století a také populační politika, její možnosti a meze.

Populační teorie jsou nastíněny v kapitole dvanácté, kde se čtenář seznámí s významem a využitím těchto teorií a známými se mu

stanou pojmy *druhého demografického přechodu* nebo *demografické revoluce*.

Poslední kapitola se zabývá otázkami a problémy demografického rázu, které jsou nyní aktuální. Nastíněna je problematika podoby **současné české demografie** a využití jejích témat v rámci sociálních a pedagogických oborů

1 Úvod do studia demografie

Cílem první kapitoly je získat představu o vzniku a vývoji demografického studia lidských populací, vymezit předmět demografie jako vědy a její společenský význam, odhalit strukturu demografie a souvislosti s ostatními vědními disciplínami.

1.1 Demografie jako věda

Demografie je vědní obor, který se zabývá studiem reprodukce lidských populací a podmíněnostmi tohoto procesu. Název demografie pochází z řeckých slov *démos* (lid) a *grafein* (psát, popisovat). Objektem studia demografie jsou lidské populace, předmětem studia je demografická reprodukce (Kalibová, 2009). Tu lze chápat v užším smyslu (jako přirozenou měnu) nebo v širším smyslu (jako celkovou měnu zahrnující migraci). S procesem demografické reprodukce jsou spojeny demografické události (jevy jako např. narození, úmrtí, potrat, sňatek, rozvod, ovdovění, nemoc, stěhování atd.) (Kalibová, 2009). Demografie stojí v systému věd na rozhraní oborů přírodovědných a společenských. Z hlediska vnitřního členění se obvykle odlišuje demografie kvalitativní (studium souvislostí s kvalitativní sociální diferenciací) a demografie kvantitativní (hodnocení celkového početního populačního růstu, resp. počtu narozených a zemřelých celkem i v jejich analytickém detailu) (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986), které mají svoje další dělení. Do obou částí pak zasahují populační teorie. Mezi základní prameny demografických dat patří sčítání lidu, evidence přirozené měny, evidence migrací, evidence nemocnosti, výběrová šetření, registry obyvatelstva a historické prameny (Roubíček, 1997).

V současné době působí ve světě řada demografických institucí, které se zabývají sběrem, zpracováním a vyhodnocením demografických dat a také tvorbou populačních projekcí a prognóz. Mezi

odbornými periodiky lze nalézt řadu časopisů věnovaných demografické problematice, v tuzemsku je takovým periodikem *Demografie*, vydávaná ČSÚ. Demografie a demografická statistika slouží jako důležitá informační základna, kterou může využít řada vědních oborů, kromě jiných i sociální pedagogika.

1.2 Kořeny demografického myšlení

Mezi zásadní jména oboru demografie patří následující autoři, o nichž budou informace rozvinuty v rámci přednášek.

John Graunt byl anglický obchodník, který v 17. století založil vědní disciplínu s názvem *Politická aritmetika*. Zabýval se počtem obyvatel v Londýně, využil farní zápisy o porodnosti a úmrtnosti a nejspíše jako první ze zástupců tohoto nově vznikajícího oboru odhalil rozdíly v úmrtnosti a porodnosti mezi muži a ženami. Grauntovi pomohl zpopularizovat obor **William Petty**. První úmrtnostní tabulky jakožto přehledné demografické záznamy lze nalézt v tvorbě **Edmunda Halleye**, což byl původně astronom známý pro pojmenování Halleyovy komety (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986).

Počátky demografického oboru mimo Anglii se datují také do 17. století a jsou spojovány s následujícími jmény, která studenti naleznou v povinné literatuře k předmětu (Kalibová, 2009) a více budou probrána v rámci přednášek:

- **Johann Süssmilch** – hodnocení německých demografických dat;
- **Pierre Simon Laplace** – výzkum porodnosti ve Francii;
- **Thomas Robert Malthus** – počet obyvatel roste rychle;
- **Adolf Lambert Quetelet** – statistik, doporučení, metodika pro moderní sčítání lidu;
- **Wilhelm Lexis** – grafická metodologie;

- **Axel Gustav Sundbärg** – typologie věkových struktur.

Pojem *demografie* byl poprvé použit Belgičanem jménem **Achille Guillard**, který pojem definoval v roce 1855 jako znalost společnosti, populace, založenou na matematických údajích a vy-povídající o společnosti z hlediska morálky, fyzických a psycholo-gických atributů, zaznamenávající změny, historii a vývoj (Šotkov-ský, 1998).

Mezi zvučná jména demografie 20. století patří následující au-toři spojování s těmito jmenovanými pojmy (Kalibová, 2009):

- **Alfred J. Lotka** – modely stabilní populace;
- **Raymond Pearl** a **L. J. Read** – logická funkce;
- **Ansley J. Coale** – model stabilní populace;
- **Roland Pressat** – demografická analýza;
- **Nathan Keyfitz** – matematická demografie.

1.3 Vnitřní struktura demografie

Demografická věda má svoji vnitřní strukturu. Vnitřní struktura se člení na kvantitativní a kvalitativní demografii.

1. Kvantitativní demografie:

- a) Deskriptivní – popisuje velikost, strukturu, územní roz-ložení a vývoj obyvatelstva.
- b) Teoretická – studuje demografické jevy a jejich vztahy, práce s čísly.
- c) Analytická – analyzuje demografické jevy a procesy v konkrétní populaci.

2. Kvalitativní demografie:

- a) Demografická genetika – rozložení kvalitativních znaků v lidských populacích.
- b) Historická demografie – demografická reprodukce před zavedením pravidelné statistiky.

- c) Prehistorická demografie – vývoje a složení pravěkých společností.
- d) Potenciální demografie – teorie životních potenciálů daných populací.
- e) Ekonomická demografie – souvislost demografické a ekonomické reprodukce.

Populační teorie pracují s oběma výše jmenovanými odvětvími demografie. Demografie si klade za cíl **analyzovat jevy a procesy, které v populacích probíhají** (zjištění porodnosti, úmrtnosti, migrace, kolik lidí se žení a vdává, ...), **postihnout pravidelnosti ve vývoji populací** (demografická jistota = lze počítat s tím, že **každý, kdo se narodil, zemře**), **konstruovat demografické teorie** (teorie vysvětlující věci; dávají věcem smysl), **vytvářet demografické prognózy** (nástroje pro zjištění např. kolik bude seniorů, studentů, ...) a popř. i formulovat opatření pro populační či sociální politiku.

Zdroje demografických dat jsou nástroje, které slouží k získávání číselných, popř. i nečíselných informací o populaci. Mezi základní zdroje demografických dat patří podle Kalibové (2009):

1. **Sčítání lidu** – hlavní zdroj sběru dat.
2. **Evidence přirozené měny** – dle porodnosti a úmrtnosti, sňatků, rozvodů probíhá evidence do registračních knih – matrik:
 - a) **Matriční úřady** – evidence narození, sňatků, úmrtí, (registrovaného partnerství).
 - b) **Okresní soudy** – evidence rozvodů.
 - c) **Příslušná zdravotnická zařízení** – evidence potratů.
3. **Evidence migrací** – vnitřní migrace (na základě trvalého pobytu), vnější migrace (definice migrace = změna trvalého pobytu za hranice určité administrativní jednotky).
4. **Evidence nemocnosti** – nevyhovující způsob evidence; statisticky se evidují poruchy zdraví či úrazy.

5. **Registry obyvatelstva** – dle občanství, registrů vozidel, voličů, školáků apod.
6. **Výběrová šetření** – terénní výzkum.
7. **Historické prameny** – matriky, záznamy, paměti, knihy, kroniky, rejstříky, archeologické nálezy, vykopávky ad.

V demografii se pracuje také s několika základními pojmy, kterými jsou: demografická populace, populační vývoj, přirozená či mechanická měna. Pojem *populační vývoj* v sobě zahrnuje nejen obměnu obyvatelstva vlivem porodnosti a úmrtnosti, ale též prostorový pohyb, do kterého se řadí migrační procesy – imigraci a emigraci. Tyto přidané procesy se nazývají právě **mechanickou měnou**. **Přirozenou měnou**, která nám tvoří **demografickou populaci**, jsou právě již zmíněné procesy úmrtnosti a porodnosti (více viz Šotkovský, 1988).

2 Vhled do vývoje demografie jako vědní disciplíny

Cílem kapitoly je získat přehled o historickém vývoji světové a české demografie, historii sčítání lidu a evidenci přirozené měny jako základních zdrojů demografických dat.

2.1 Historie demografie

V minulosti byl zájem o populační otázky motivován důvody ryze praktickými, protože početní stav populace byl chápán jako zdroj vojenské, hospodářské a politické moci státu (Kalibová, 2009). Za zakladatele demografie je považován John Graunt, který v polovině 17. století jako první objevil při studiu úmrtnosti v Londýně a jeho okolí důležité pravidelnosti platné pro celé soubory. Nová vědní disciplína původně nazývaná **politická aritmetika** vzbudila zájem a řada dalších autorů přispěla k jejímu šíření a rozvoji (Petty, Süßmilch, Halley, Malthus, Quetelet, Lexis, Sundbärg, Lotka, aj.). První práce s demografickou tematikou u nás jsou známy od 2. pol. 18. století a navazují na bohatou tradici statistických prací. První soupisy obyvatelstva a záznamy o přirozené měně se datují od roku 1762. Mezi významné osobnosti české demografie patří např.:

- **Josef Antonín Riegger** – jeho práce pojednávala o lidnatosti Čech;
- **Jan Melič** – vytvářel úmrtnostní tabulky, které publikoval;
- **Jan Palacký** – demografii jako vědní obor dostává na univerzitní půdu;
- **Jindřich Matiegka** – založil Ústav pro antropologii a demografii; v akademickém roce 1899/1900 se demografie začala vyučovat na Univerzitě Karlově;

- **František Jaroslav Netušil** – zabýval se problematikou sebevraždy;
- **Antonín Boháč** – zasadil se o 1. a 2. československé sčítání lidu, které proběhlo v letech 1921 a 1930;
- **Jaromír Korčák** – podílel se na rozvoji demografie v Československu;
- **Ludmila Kárníková** – jako historická demografka pracovala na zhodnocení historických pramenů a populačního vývoje v předchozích obdobích;
- **František Fajfr** – 1950 a 1961 – pracoval na sčítání obyvatelstva po 2. světové válce (více viz Kalibová, 2009; Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986).

V období 20. století také vznikaly zásadní demografické instituce jako **Státní populační komise**, která byla založena v roce 1958. Jejím úkolem bylo řešit problematiku poklesu počtu obyvatel, tedy úbytek populace (Šotkovský, 1998). Státní populační komise proto pracovala s různými sociálními faktory, které mohly tento pokles zastavit. Takovými účinnými politikami, které se odvíjely právě od demografických dat té doby, byly např. sociální podpora pro rodiny s dětmi a další možné finanční úlevy či výhody.

Další takovou institucí byla **Československá demografická společnost** existující od roku 1964. Významným milníkem ve vývoji české demografie byl počátek vydávání časopisu *Demografie*. Ten vychází od roku 1958 (Kalibová, 2009).

2.2 Současná česká demografická scéna

Dnes rozvíjí českou demografii zejména **Česká demografická společnost, z. s.**, která existuje ve své soudobé podobě od roku 1993. Do té doby je známá pod již zmíněným názvem *Českoslo-*

venská demografická společnost. „Jejími členy jsou kromě demografů, geografů, ekonomů, statistiků, historiků a sociologů také lékaři, právníci a představitelé dalších vědních oborů. To vyplývá z bezprostřední návaznosti demografie na tato vědní odvětví. Společnost udržuje kontakty s četnými zahraničními odborníky; jejími čestnými členy se postupně stalo více než dvacet významných zahraničních demografů.“ (Česká demografická společnost, 2022a, online) Společnost tedy sleduje trend, který je patrný napříč vědními obory, tedy otevírání se mezioborové spolupráci, jež se v dnešním globalizovaném a informačním světě ukazuje jako velmi výhodná. Pod Českou demografickou společností působí také Studentský demografický klub, který sdružuje (ve stejném duchu jako Společnost) studenty se zájmem o obor demografie, nikoli však pouze oborové.

Jako většina společností i tato pořádá různé akce a konference. Zatímco pro rok 2022 nechává Společnost téma konference otevřené, roky minulé se nesly vždy ve znamení konkrétních problematik s ohledem na aktuální dění u nás i ve světě.

Pro rok 2016 to bylo téma migrace, rok 2017 reflektoval demografické a geodemografické aplikace ve veřejné a komerční sféře, rok 2018 se ohlížel za čtvrtstoletím demografie v Česku a na Slovensku, rok 2019 měl téma „Demografie – město – venkov“. Rok 2020 přinesl jak České demografické společnosti, tak celé společnosti české nutnou přestávku v pořádání akcí kvůli pandemii covid-19. Následoval rok 2021 se základní osnovou témat „Důchodová reforma – Reprodukční stárnutí – Ekonomika zdravého stárnutí – Aktuální demografický výzkum“ (Česká demografická společnost, 2022b, online).

Mezi současné české demografy patří Květa Kalibová, Vladimír Srb, Pavla Horská, Milan Kučera, Jitka Rychtaříková a další. Mezi známé české demografy patřil Zdeněk Pavlík (obr. 1).

Zdeněk Pavlík (1931–2020) byl předním českým demografem, zakladatelem katedry demografie a geodemografie na Univerzitě Karlově, též spoluzakladatelem České demografické společnosti. „Jeho odborné práce publikovaly renomované časopisy u nás i v zahraničí. Zdeněk Pavlík byl také autorem mnoha knižních titulů. Jedním z jeho nejvýznamnějších děl je dosud používaná učebnice *Základy demografie*. Od roku 1982 byl členem redakční rady odborného časopisu ČSÚ Demografie.“ (Český statistický úřad, 2018a, online)

Obrázek 1 *prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc. – přední český demograf a významný vysokoškolský pedagog*
Přejato z: Český statistický úřad, 2018a, online

2.3 Sčítání lidu

Sčítání lidu patří k nejstarším statistickým akcím, jeho vývoj pak lze rozlišit do pěti základních období. Obvyklá periodicita sčítání se ustálila postupně na intervalu deseti let, poslední sčítání v ČR se konalo v roce 2021, předtím v roce 2011. Pro evidenci přirozené měny byla vytvořena soustava registračních knih (matrik), v nichž jsou za přesně definované územní jednotky, pokrývající beze

zbytku celý stát, vedeny v chronologickém pořadí všechna narození, sňatky a úmrtí osob, které se v okamžiku události na daném území odehrály. Nejstarší matriky na území Čech pocházejí z první poloviny 16. století, od roku 1784 existuje souvislá řada matričních záznamů a od roku 1950 byl zaveden jednotný systém státních matrik, který funguje do současnosti.

Sčítání lidu je jinak též nazýváno *populační census*, soupis obyvatelstva. Účely sčítání jsou různorodé. Jednat se může například o volby, marketing, vědu; dříve např. o daně, branné účely. Základním cílem je ovšem poskytnout informace o populaci státní sfěře a rozhodujícímu aparátu tak, aby mohly konat určité kroky v oblasti jednotlivých politik.

V historii sčítání lidu je uvedeno několik milníků (Kalibová, 2009):

1. **1754: první sčítání lidu na našem území, a to za vlády Marie Terezie;**
2. **1784: matriční patent Josefa II.** – souvislá řada údajů, které se dají sledovat;
3. **1857: první moderní sčítání lidu u nás** (dle moderních zásad; přechod od soupisu ke sčítání);
4. **1869: přijetí zákona o sčítání;**
5. od r. **1870: počátek moderního sčítání lidu v pravidelných intervalech** (10 let);
6. **1921: první československé sčítání lidu;**
7. **1930: druhé československé sčítání lidu;**
8. **1950, 1961: první SLDB = Sčítání lidu, domů a bytů;**
9. **1991: Poslední československé sčítání lidu, metoda sebesčítání** – nové otázky: sektor státní a soukromý, náboženské vyznání, národnost – odpověděl ten, kdo chtěl;

10. **2001:** metoda sebesčítání, sčítání ovlivněno srpnovými povodněmi – nové otázky: druhé bydliště či zaměstnání, národnost (dle Listiny základních práv a svobod), počítač v domácnosti – vydán zvláštní zákon; výsledky v elektronické podobě;
11. **2011:** Sčítání lidu podle:
- a) **vzdělání:** bez vzdělání (42 tis.), základní (1,5 mil.), střední bez maturity (cca 3 mil.), úplné střední odborné s maturitou (1,8 mil.), VOŠ (120 tis., přes 60 % žen), magisterské (880 tis.), doktorské (53 tis., více muži) – stoupá počet vysokoškolsky vzdělaných (nejvíce Praha, Brno);
 - b) **národnosti** – nejde o povinný údaj; dominuje postavení české (64,3 %), moravské (5 %), ČR spíše homogenní národ; nárůst národnosti vietnamské, ukrajinské, ruské, pokles slovenské; podmínkou pro zjišťování je svoboda a ochrana;
 - c) **náboženství** – nepovinný údaj; snížení počtu věřících, v ČR je více než 2 miliony věřících (56 % žen), z toho 700 tis. se nehlásí k žádné církvi; nejpočetnější církve: církev římskokatolická, českobratrská, evangelická.

K náboženství jako demografickému ukazateli je ovšem nutno podotknout, že se v posledních letech dočkáva značných obměn. „Odpověď na náboženskou víru, která rovněž spadala mezi dobrovolné otázky, vyplnilo 69,9 % obyvatel. V odpovědi 18,7 % z nich deklarovalo, že jsou věřící a hlásí se k církvi nebo náboženské společnosti. Z církví a náboženských společností byla nejvíce zastoupena církev římskokatolická, která představovala desetinu všech odpovědí (741,0 tis. osob). Odpověď „bez náboženské víry“ tvořila více než dvě třetiny (68,3 %) odpovědí.“ (Vodáková, 2021, online)

Kromě nejznámějších církví si občané volí i méně známá náboženství či, lze říci, typy víry, které se mohou zdát až neuvěřitelné či být projevem recese. Mnozí odborníci tento fakt přisuzují mimo jiné tomu, že je položka víry nepovinnou odpovědí ve sčítacím formuláři. Dochází k tomu pravděpodobně z důvodu, že náboženské vyznání je v České republice podle dat ze sčítání lidu na ústupu. „To svádí i k recesi, protože lidé se tedy opět budou jako minule moci přihlásit mimo jiné i k víře rytířů Jedi z filmové série Star Wars. Naposledy v roce 2011 se k tomu přihlásilo přes 15 tisíc lidí, což bylo více, než se například přihlásilo k romské národnosti. Také to bylo více než k Náboženské společnosti Svědkové Jehovovi (13 tisíc) a Církvi bratrské (11 tisíc).“ (Česká tisková kancelář, 2020, online)

Na webových stránkách Českého statistického úřadu jsou k nahlédnutí již zmiňované výsledky sčítání lidu z roku 2021, což je nejaktuálnější sčítání, které je v naší republice k dispozici. Podívat se lze např. na složení populace z hlediska věku a pohlaví, jak ukazuje následující obrázek (obr. 2).

Věková skupina	Obyvatelstvo celkem	v tom pohlaví	
		muži	ženy
Celkem	10 524 167	5 186 548	5 337 619
0 - 9 let	1 110 656	568 961	541 695
10 - 19 let	1 070 940	548 907	522 033
20 - 29 let	1 078 231	555 938	522 293
30 - 39 let	1 409 650	728 753	680 897
40 - 49 let	1 735 533	893 989	841 544
50 - 59 let	1 354 501	685 659	668 842
60 - 69 let	1 284 689	612 513	672 176
70 - 79 let	1 037 997	442 963	595 034
80 - 89 let	378 684	132 717	245 967
90 - 99 let	62 639	16 037	46 602
100 a více let	647	111	536

Obrázek 2 *Tabulka české populace podle věkových skupin a pohlaví (2021)*

Přejato z: Český statistický úřad, 2022a, online

Česká demografie se snaží dostat informace i k širším vrstvám obyvatel tak, aby nesloužila pouze pro státní účely. K dispozici je nyní *Statistická ročenka ČR* (obr. 3), souborná kniha věnovaná demografickým datům sebraným v roce 2021 při sčítání lidu.

Statistická ročenka ČR

Portrét České republiky v datech

pravidelně
od roku 1957

každoročně
česko-anglicky

v knižní
i elektronické
podobě

objednavky@czso.cz
www.czso.cz/ročenka_CR

STATISTICKÁ
ROČENKA
ČESKÉ REPUBLIKY
STATISTICAL YEARBOOK
OF THE CZECH REPUBLIC
2021

Obrázek 3 *Statistická ročenka České republiky 2021*

Přejato z: Novotný a kol., 2022a

Současně jdou do oběhu i poštovní známky s motivem uživaným právě při sčítání lidu 2021 (Novotný a kol., 2022b).

3 Způsoby měření procesů a jevů v demografii

Cílem kapitoly je získat orientaci v základních typech demografických indikátorů, jejich dělení a používání. Při osvojení základní metodiky způsobů popisu hromadných dat student získá schopnost správné interpretace demografických údajů. V rámci tématu se též seznámí se základní demografickou symbolikou a jejím používáním a naučí se používat Lexisův diagram.

3.1 Demografické indikátory

Za demografické indikátory se považují všechna základní (absolutní) i analytická data, která se vztahují k jednotlivým složkám procesu demografické reprodukce, tj. k úmrtnosti, porodnosti, sňatečnosti, rozvodovosti, nemocnosti, potratovosti, event. migraci. Základní demografická data lze získat z různorodých demografických pramenů (celkový počet obyvatel, počet narozených, zemřelých, sňatků, rozvodů atd.). Tyto absolutní údaje se dávají do vzájemných souvislostí a počítají se poměrná neboli relativní čísla (tzv. analytická data), která se dle způsobu výpočtu označují jako ukazatele, míry, kvocienty a indexy (Kalibová, 2009).

Demografické indikátory lze pak dělit i podle dalších kritérií (z hlediska území, způsobu zahrnutí populace, přístupu k demografické analýze, času, věcného obsahu atd.). Jednou z nejdůležitějších proměnných v demografické analýze je čas. Každá demografická událost musí mít přesné časové určení, aby bylo možné ji zařadit do souboru událostí, které mají stejné období vzniku. Přesné časové určení demografických událostí umožňuje určit dobu, která uplynula mezi sledovanou událostí a tou, která jí předcházela či ji následovala. Pro získání názornější představy o dvojím časovém

hledisku se používá čtvercová síť, která se nazývá demografická síť nebo také **Lexisův diagram** (Kalibová, 2009).

Demografické indikátory

Mezi demografické ukazatele (Šotkovský, 1998) patří absolutní údaje, relativní údaje, poměrná čísla, relativní údaje extenzivní (poměrná čísla struktury), např. ukazatele (čísla struktury, konstrukce zlomku, ukazatel stejné povahy, ve stejném čase a prostoru, ukazatel maskulinity) a intenzivní (míry, kvocienty, indexy).

Popis těchto údajů zpracovává velmi přehledně Kalibová (2017, online) a dělí je do 4 skupin¹:

„Za demografické ukazatele jsou považovány už **jednoduché absolutní údaje**, např. počet obyv., počet narozených, zemřelých apod., které se dávají do vzájemných souvislostí a počítají se poměrná neboli relativní čísla (tzv. analytická data), jež se podle způsobu výpočtu označují jako ukazatele, míry, kvocienty nebo indexy.

1. V případě, že jsou porovnávány dva stejnorodé údaje ve stejném časovém okamžiku a ve shodném prostorovém vymezení, vypočtené relativní číslo určuje strukturu daného celku, je obvykle vyjádřeno v procentech a nazýváno poměrným číslem struktury nebo **poměrným číslem extenzitním** (např. ukazatel maskulinity udává procento mužů v populaci – viz pohlaví).

2. Dalším typem relativních čísel jsou **poměrná čísla intenzitní**, kde jednotky uvedené ve jmenovateli jsou nositeli událostí či jevů uvedených v čitateli (např. počet zemřelých na 1 tis. obyv. středního stavu); poměrná čísla intenzitní se nazývají demografické míry. Podle nositelů událostí se míry dělí na 3 skupiny: v první je

¹ Poznámka: Od zmíněné autorky je převzat celý následující úsek ukončený odkazem na zdroj. Pro přehlednost jsou ovšem jednotlivé ukazatele odděleny mezerou.

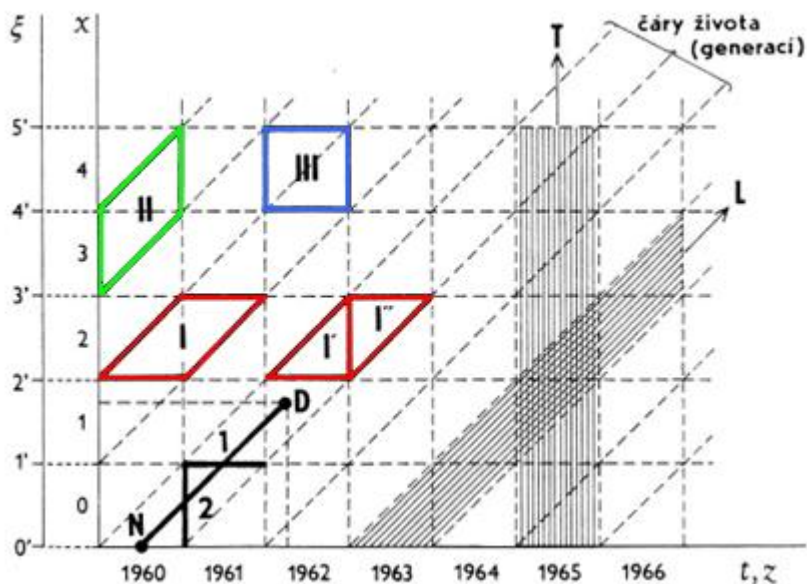
nositelem události výhradně ta část populace, u které může k události dojít (např. sňatky u svobodných), další dvě kategorie jsou míry redukované, neboť u populace uvedené ve jmenovateli může, ale také nemusí k sledované události dojít.

3. Typem poměrných čísel intenzitních jsou **demografické kvocienty**, které se svým charakterem blíží pravděpodobnostem. Na rozdíl od měr se zde počet jednotek ve jmenovateli udává k počátku sledovaného období.

4. Posledním typem ukazatelů jsou poměrná čísla srovnávací neboli **demografické indexy**. V tomto případě jsou porovnávána dvě stejnorodá nebo různorodá absolutní čísla, která spolu buď nesouvisí časově, nebo nejsou stejně prostorově vymezena.“ (Kalibová, 2017, online)

3.2 Lexisův diagram

„Lexisův diagram se v mírné modifikaci používá dnes nejčastěji. Jde o grafické uspořádání s vodorovnou a svislou osou. Na první se vynáší kalendářní čas, na druhou doba trvání události, resp. věk. Pod úhlem 45 stupňů se vynášejí tzv. *čáry života* (eventuálně generací), které začínají v bodě odpovídajícím narození N (počáteční událost) a končí v bodě úmrtí D (následná, resp. konečná událost).“ (Kalibová, 2017, online) Možnou podobu Lexisova diagramu ukazuje následující obrázek (obr. 4).

Obrázek 4 Příklad Lexisova diagramu

Přejato z: Kalibová, 2017, online

Do této sítě pak lze zaznamenávat různé **soubory událostí**, které jsou sledovány. V symbolickém značení souborů se pro skutečné počty obyvatel nebo pro registrované demografické události používají **velká písmena** neboli **zástupné symboly**, které slouží pro **označení jednotlivých událostí**:

- **P ... populace**, objem lidí, počet obyvatel v daném období;
- **N ... počet narozených**;
- **D ... počet zemřelých**;
- **S ... soubor sňatků**;
- **R ... soubor rozvedených**;
- **A ... počet potratů**;
- **I ... počet imigrantů**;
- **E ... počet emigrantů**.

Bližší specifikace souboru se provádí pomocí indexů umístěných ve čtyřech možných rozích. Podle tohoto schématu lze rozlišit tři hlavní soubory událostí (I, II, III – jejich popis viz Kalibová, 2009).

K hlavním souborům událostí se pojí vzorce po výpočet daných událostí (pro vzorce jsou využity roky 2019, 2020, 2021 a 2022):

I. hlavní soubor událostí (viz červená barva v obr. 4):

$$\begin{array}{cc} 2019 & z \\ 2020-21 & t \end{array} D_1 \quad \begin{array}{cc} z & \\ t & \end{array} D_x$$

V prvním souboru je nutné si zapamatovat, že se **pracuje s věkem a generacemi**. Co týká věku, v tomto vzorci jde o osoby v dokončeném věku 1 roku a rok 2019 označuje rok, ve kterém se lidé narodili.

II. hlavní soubor událostí (viz zelená barva v obr. 4):

$$\begin{array}{cc} 2021 & z \\ 2022 & t \end{array} D_{0-1} \quad \begin{array}{cc} z & \\ t & \end{array} D_{x; x+1}$$

Ve druhém souboru je nutné si zapamatovat, že se **pracuje s generacemi a rokem** (roky).

III. hlavní soubor událostí (viz modrá barva v obr. 4):

$$\begin{array}{cc} 2019-20 & z; z+1 \\ 2022 & t \end{array} D_2 \quad \begin{array}{cc} z; z+1 & \\ t & \end{array} D_x$$

Ve třetím souboru je nutné si zapamatovat, že se **pracuje s věkem a rokem** (roky).

Hlavní soubory událostí obsahují nejen zástupné symboly, ale rovněž pomocné symboly, ke kterým patří:

- levý dolní roh vzorce: **t** ... **kalendářní rok**;
- pravý dolní roh vzorce: **x** ... **věk, délka trvání**;

- levý horní roh vzorce: **z** ... **generace, kohorta** (začátek demografické události);
- pravý horní roh vzorce: **m** (muži), **ž** (ženy), **VŠ, ČR** ... další sociálně demografické charakteristiky → symbol charakterizuje konkrétní číslo.

Demografická síť nám také umožňuje znázornit dva hlavní přístupy ke studiu demografických událostí:

- transverzální (okamžikový);
- longitudinální (generační) (Kalibová, 2009).

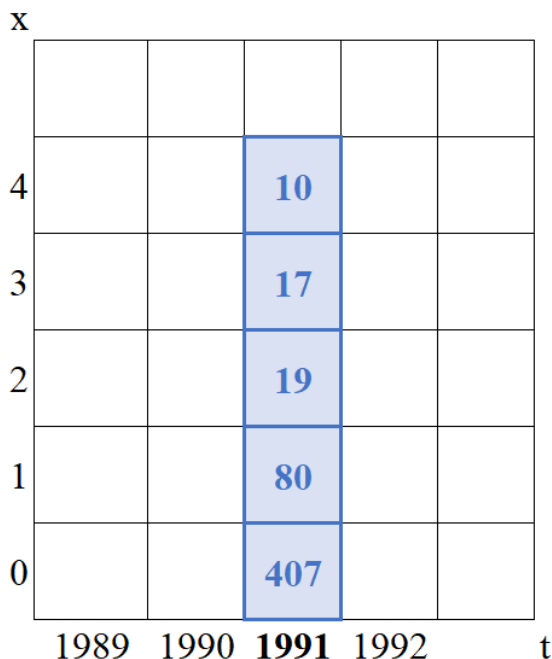
Příklady k procvičení tématu

1. **Zakreslete do Lexisovy sítě počty zemřelých v Rakousku v roce 1991.** (tab. 1 obsahuje údaje k výpočtu, obr. 5 zobrazuje výsledek Lexisovy sítě)

Tabulka 1 *Zadání příkladu 1*

Věk	D _x
0	407
1	80
2	19
3	17
4	10

III.

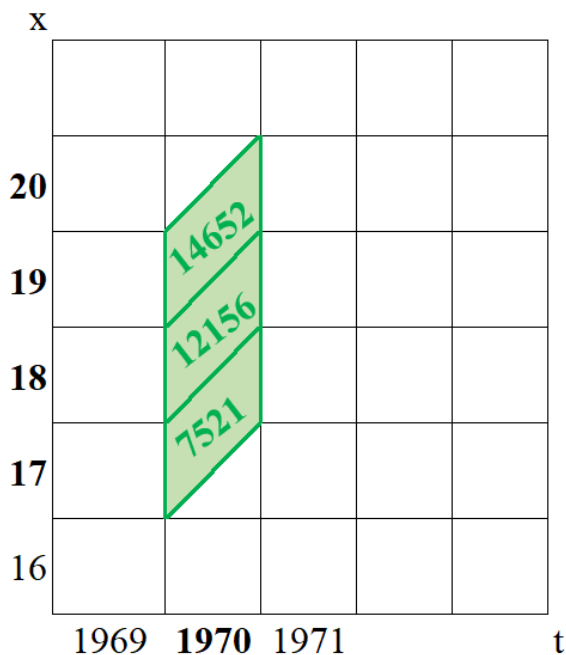
Obrázek 5 Výsledek Lexisovy sítě k příkladu 1

2. Zakreslete do Lexisovy sítě počty vdaných žen v Litvě generací 1950–1952 v roce 1970. (tab. 2 obsahuje údaje k výpočtu, obr. 6 zobrazuje výsledek Lexisovy sítě)

Tabulka 2 Zadání příkladu 2

Generace	P _x
1950	14 652
1951	12 156
1952	7 521

II.

Obrázek 6 Výsledek Lexisovy sítě k příkladu 2

K příkladu dva je vhodné uvést, podle jakého vzorce bylo postupováno:

$$\frac{1950-52}{1970} P_{x; x+1}$$

4 Základní charakteristiky struktury obyvatelstva a jejich měření

Cílem kapitoly je získat představu o základech demografické analýzy v oblasti struktury populace z hlediska věku a pohlaví a dalších charakteristik.

Charakteristiky struktury obyvatelstva

Struktura obyvatelstva podle pohlaví a věku patří mezi základní demografické ukazatele obyvatelstva. Při srovnávání jednotlivých populací lze zjistit, že při stejném početním stavu populace mohou vykazovat odlišnou věkovou strukturu a odlišný podíl mužů a žen (Kalibová, 2009). Zastoupení mužů a žen v populaci se v průběhu života mění a závisí na poměru narozených chlapců a děvčat (obvykle stabilní, daný biologickou zákonitostí, 104–107 chlapců na 100 dívek), na diferenční úmrtnosti mužů a žen a na migraci. Dále mohou podíl mužů a žen ovlivňovat aktuální politické události, válečné konflikty atd. (Kalibová, 2009).

Mezi jednodušší způsoby měření zastoupení mužů a žen v populaci patří ukazatel maskulinity/feminity a index maskulinity/feminity, mezi složitější index maskulinity podle věku. Index maskulinity je „odvozeným ukazatelem struktury populace podle pohlaví (počet mužů připadající na 1 000 žen), případně index feminity (počet žen připadající na 1 000 mužů). Tento ukazatel má smysl např. při charakteristice struktury narozených dětí nebo v souvislosti s věkovou strukturou. V ČR počet chlapců z 1 000 narozených nepatrně kolísá kolem konstanty 515, podíl dívek kolem konstanty 485, proto i index maskulinity (feminity) se mění jen nepatrně. Podobně je tomu ve všech evropských zemích.“ (Český statistický úřad, 2001a, online)

Grafické uspořádání věkové struktury zkoumané populace s použitím dvojitého histogramu se nazývá věková pyramida (strom života). Věková pyramida podává v hrubých rysech demografickou historii populace. Lze v ní odlišit tři základní skupiny obyvatelstva – dětskou složku (0–14 let), reprodukční složku (15–49 let) a postreprodukční složku nad 50 let (Kalibová, 2009).

Dle zastoupení dětské a postreprodukční složky v populaci se rozlišují tři populační typy – progresivní, stacionární a regresivní (Demografie, 2014, online). V proměnách struktury populace od typu progresivního směrem ke stacionárnímu a regresivnímu lze sledovat proces tzv. populačního stárnutí. Mezi základní ukazatele, charakterizující strukturu obyvatelstva podle věku, patří podíl jednotlivých věkových skupin z celkového počtu obyvatel, průměrný věk či věkový medián. Zastoupení tří hlavních věkových skupin v populaci lze charakterizovat indexem stárání. Pokud se bere v úvahu hledisko ekonomické aktivity, pak jsou tři základní věkové složky odlišné a lze jejich poměr vyjadřovat tzv. indexem závislosti nebo indexem ekonomického zatížení (Kalibová, 2009).

Na základě dat sčítání lidu lze pak charakterizovat strukturu populace dle řady dalších kritérií – podle národnosti, vzdělání, ekonomické aktivity, náboženského vyznání atd.

Jako příklad pro popis populačního vývoje je dále uveden úryvek z článku publikovaného v časopise *Demografie* (Křesťanová, Kurkin, 2020), který vypovídá o České republice v roce 2019:

„Česká republika měla v roce 2019 poprvé v období od roku 2016 přirozený úbytek, a to ve výši 0,1 tis. obyvatel. Počet živě narozených dětí se v posledním meziročním srovnání snížil o 1,8 tis. na 112,2 tis. I u počtu zemřelých došlo k poklesu o 0,6 tis. na 112,4 tis. Celkový počet obyvatel ČR ovšem mezi roky 2018 a 2019 vzrostl o 44,1 tis. díky kladnému saldu zahraniční migrace s hodnotou 44,3 tis. (nejvyšší přírůstek stěhování v období od

roku 2009). Počet přistěhovalých se meziročně zvýšil o 7,4 tis. na 65,6 tis. v roce 2019 (opět nejvyšší počet od roku 2009), počet vystěhovalých vzrostl o 1,8 tis. na 21,3 tis. v posledním sledovaném roce (vyšších hodnot bylo naposledy dosaženo v roce 2013). Střední stav populace ČR vzrostl osmým rokem v řadě a dosáhl hodnoty 10 669,3 tis. V roce 2019 pokračovaly i trendy klesajícího počtu potratů (31,8 tis., z toho 17,8 tis. uměle přerušovaných těhotenství a 12,7 tis. samovolných), rozvodů (24,1 tis.) a růstu počtu nově uzavřených manželství (54,9 tis.). (...) Intenzita plodnosti podle věku se při srovnání let 2009 a 2019 zvýšila zejména u třicátnic, u žen v nejstarším reprodukčním věku vzrostla mírně, zatímco u žen v mladším věku byly výsledky různé v jednotlivých věcích.² Porovnání let 2014 a 2019 přináší nárůst měr plodnosti téměř v každém věku (s výjimkou 16, 17 a 18 let) a výraznou změnu plodnosti směrem vzhůru lze sledovat jak u 30letých, tak v případě 20letých. Maxima intenzity plodnosti zůstala v celém období (s výjimkou roku 2009) u žen 30letých – v roce 2019 šlo o 127 živě narozených dětí na 1 000 žen.“ (Křest'ánová, Kurkin, 2020, s. 159–181)

V roce 2019 lze tedy sledovat v rámci české populace poměrně výrazné změny v trendech, které ovlivňují nárůst a pokles počtu obyvatel. Tyto změny mohou být v následujícím období, tedy od roku 2020, významně ovlivněny pandemií covid-19.

„Tabulkové počty zemřelých jsou nezávislé na změnách ve věkové struktuře a při srovnání let 2009 a 2019 dokládají posun maximálního počtu zemřelých do vyššího věku. V případě mužů se tento věk posunul z 82 let v roce 2009 na 84 let o deset let později. Počet zemřelých byl v roce 2019 nižší oproti roku 2009 zhruba do 80 let věku (největší pokles ve věcích 54–66 let) a od věku 81 let

² Poznámka: Text je převzat od uvedených autorů doslovně, u slovního spojení „v jednotlivých věcích“ se zřejmě jedná o překlep.

byl vyšší. Nejvýraznější nárůst byl patrný ve věcích 88–95 let. U žen byl nejvyšší počet tabulkových úmrtí zaznamenán ve věku 86 let v roce 2009 a 88 let v roce 2019, přičemž nižší počty zemřelých v roce 2018 byly patrné zhruba do 86 let (největší pokles 77–83 let). Růst počtu zemřelých byl nejvýraznější u žen ve věku 90–97 let.“ (Křest'ánová, Kurkin, 2020, s. 159–181)

Jak bylo již naznačeno, pandemie covid-19 ovlivnila významně vývoj nejen české populace. Vliv lze sledovat právě v rámci ukazatele úmrtnosti, kdy Český statistický úřad uvádí 15% nárůst v počtu zemřelých v roce 2020 oproti roku 2019 (Český statistický úřad, 2021a, online).

5 Prostorová struktura obyvatelstva a migrace

Cílem kapitoly je získat představu o základních pojmech z oblasti migrace obyvatelstva a jejího vlivu na strukturu a pohyb obyvatelstva. Zároveň se student seznámí se současnými migračními toky a charakteristikami cizinců, kteří pobývají na území ČR.

Migrace

„Nejdůležitější složkou územních pohybů obyvatelstva jsou migrace. Dynamika lidských populací je vedle základních demografických událostí reprodukčního charakteru ovlivňována prostorovým pohybem, zejména migrací. Tato forma mechanického pohybu obyvatelstva, která se odehrává na všech řádovostech, úrovních (tj. lokální, regionální a globální), má fyzickou i sociální stránku, není tedy jasněji vymežitelnou biologickou událostí jako narození či úmrtí. Migrace obsahuje časový a prostorový rozměr. Naše statistika označuje za migraci prostorový pohyb spojený se změnou trvalého bydliště včetně změny sídla. Ostatní formy prostorového pohybu potom považuje za docházku, dojížděku, dočasnou či sezónní vyjížděku atd.“ (Šotkovský, 1998, s. 117) Typologie migrace hovoří o vnitřní či vnější migraci, o imigraci či emigraci. Úhrn přistěhovalých a vystěhovalých vypovídá o objemu migrace, naproti tomu rozdíl obou veličin (čistá migrace) je označován jako migrační přírůstek (či úbytek). Z ukazatelů se v demografii používají hrubé míry imigrace, emigrace a migračního salda (Šotkovský, 1998). Migrace obyvatelstva patří k důležitým procesům, které vyvolávají změny v sociálně-geografických, ekonomických, sociálních a demografických strukturách. Weeks a kol. (2016, s. 162) odkazují na britského sociologa Johna Urryho a jeho pojetí sociální mobility. Urry zmiňuje, že v dnešním globalizovaném světě nám

technika dovoluje neustále cestovat, měnit místo pobytu, být propojeni s druhými.

Zračí se zde mnoho demografických ukazatelů, které jsou sledovány ve společnosti od migrace samotné až po využívání komunikačních technologií lidmi jednotlivých státních útvarů pro tzv. virtuální mobilitu. Teorie zabývající se mobilitou tak propojují oblast demografie a geodemografie se sociologií mobility.

Jak vypadá tedy demografický obraz české společnosti v posledních několika letech?

„Díky vysokému saldu **zahraniční migrace** v roce 2019 ve výši 44,3 tis. (nejvyšší hodnota v období od roku 2009) rostla populace ČR i v posledním sledovaném roce. Oproti roku 2018 se saldo stěhování zvýšilo o 5,6 tis. Počet přistěhovalých se meziročně zvýšil o 7,4 tis. na 65,6 tis. v roce 2019, zatímco počet vystěhovalých se v posledním ročním srovnání zvýšil o 1,8 tis. na 21,3 tis. (...) V roce 2019 bylo evidováno vnitřní stěhování v objemu 242,7 tis. změn bydliště, o 4,7 tis. méně než v minulém roce. Podíl mužů na objemu vnitřní migrace byl v období 2009–2019 vždy méně než poloviční a v roce 2019 činil 47,1 %, stejně jako v roce 2018. Nejběžnější bylo v roce 2019 stěhování mezi obcemi v rámci okresu (41,7 % ze všech případů vnitřní migrace), následovaly změny bydliště mezi kraji (36,7 %) a nejméně časté bylo stěhování mezi okresy v rámci kraje (21,6 %). **Všech druhů stěhování bylo méně než v roce 2018.**“ (Křestřanová, Kurkin, 2020, s. 178–179) Uvedená data zobrazuje následující tabulka (tab. 3).

Tabulka 3 *Objem stěhování v letech 2009–2019*

Objem stěhování	2009	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Celkem	233262	238339	242113	250722	246070	247414	242679

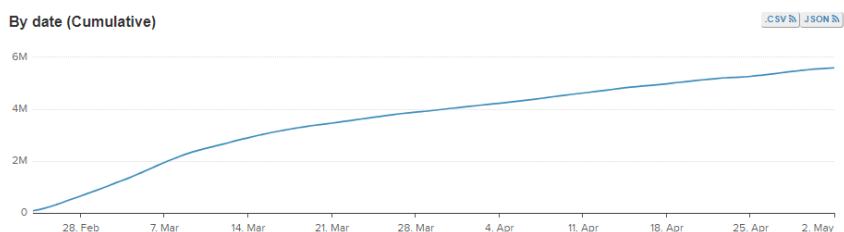
Objem stěhování	2009	2014	2015	2016	2017	2018	2019
z toho podíl mužů (%)	49,1	46,2	46,2	46,7	46,5	47,1	47,1
Z obce do obce v rámci okresu	96395	104998	105014	107994	104512	104748	101177
Z okresu do okresu v rámci kraje	45002	49979	51393	52235	52468	52892	52381
Z kraje do kraje	91 865	83362	85706	90 493	89090	89774	89121
z toho: z Prahy do Středočes- kého	16295	13253	13990	14063	14051	15200	14809
ze Středočes- kého do Prahy	7565	7038	7436	8240	7726	7336	7369

Převzato z: Křest'ánová, Kurkin, 2020, s. 179; původní zdroj dat: Český statistický úřad

Migrace je významně ovlivněna živelními katastrofami a válkami, při kterých dochází k masivním přesunům obyvatel. Od 24. 2. 2022, kdy započala válka na Ukrajině, jsou zaznamenávány přesuny milionů ukrajinských obyvatel směrem na západ. Přestože se dá předpokládat, že se jedná o vlnu dočasnou, nedá se momentálně během trvajícího válečného stavu odhadnout, kolik obyvatel zůstane natrvalo v zemích, jako jsou Polsko, Slovensko, Maďarsko, Německo, Česká republika a další. Momentálně je vývoj v Evropě monitorován takto:

„Dva měsíce od ruské invaze dosáhl celkový počet uprchlíků z Ukrajiny podle údajů OSN **5,2 milionu**. Jednoznačně největší humanitární nápor zažívá Polsko – ke konci dubna zaznamenala tamní

pohraniční stráž celkem téměř 3 miliony běženců. Reálný počet uprchlíků, kteří v Polsku zůstávají, je nicméně nižší – podle některých polských demografů se ke stejnému datu mohlo jednat o 1,3–1,4 milionu lidí. Druhý nejvyšší počet uprchlíků – zhruba tři čtvrtě milionu – registruje podle dat OSN Rumunsko. V Česku zatím obdrželo speciální vízum lehce **přes 300 tisíc** lidí z Ukrajiny.“ (Andrle, 2022, online) Vyjádřeno graficky, migrace směrem do západních zemí Evropy má stále vzrůstající tendenci, jak ukazuje následující obrázek z dat OSN (obr. 7).

Obrázek 7 *Vývoj přílivu válečných uprchlíků z Ukrajiny směrem do západních států Evropy (v milionech)*

Zdroj: Operational Data Portal – Ukraine Refugee Situation, 2022, online

Je možné (s ohledem na trvání války a celé krize), že při sčítání obyvatel v roce 2031 budou stále zaznamenávány významné změny v národnostní skladbě České republiky. To samozřejmě změní i poměr kategorií u dalších sledovaných faktorů, jako jsou víra, zaměstnanost, infrastruktura, bydlení a bytová politika, HDP aj. Do značné míry vylidněná Ukrajina se bude potýkat se změnou poměru mezi muži a ženami, kde vlivem vyšší válečné úmrtnosti mužů v produktivním věku dojde nejen k nárůstu indexu feminity, ale tento fakt spolu s dalšími (nestabilní společenská a ekonomická situace země) může též nepříznivě ovlivnit porodnost v budoucích letech, o aktuální úmrtnosti nemluvě.

6 Základy demografické analýzy – úmrtnost

Cílem kapitoly je osvojit si principy používání základních ukazatelů analýzy úmrtnosti a nemocnosti.

6.1 Úmrtnost jako demografický jev

„Úmrtnost je vedle porodnosti jednou ze dvou základních složek demografické reprodukce. Demografie se zajímá o úmrtí jako o hromadný jev, tzn. že zkoumá proces vymírání určité populace. Analýza procesu úmrtnosti má v demografii dlouhou tradici začínající studiemi již zmíněného J. Graunta.“ (Kalibová, 2009, s. 21)

V demografickém pojetí lze úmrtnost také označit jako frekvenci smrti v dané populaci. Obecně lze říct, že riziko smrti v jakémkoliv věku je menší u žen než u mužů, výjimkou jsou plodné roky. V ekonomicky vyspělých společnostech lze pozorovat ještě menší úmrtnost u žen v plodném období (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2019, online).

K vyjádření úrovně úmrtnosti se používá řada indikátorů. Nejjednodušším z nich je hrubá míra úmrtnosti. Protože je však tento indikátor příliš ovlivněn věkovou strukturou zkoumané populace, ztrácí svoji vypovídací schopnost, a je proto třeba použít buď metodu standardizace k eliminaci vlivu věkové struktury, či použít jiný způsob měření úmrtnosti (Kalibová, 2009). Takovým je například konstrukce měř úmrtnosti podle věku, studium úmrtnosti na počátku života prostřednictvím kvocientu kojenecké úmrtnosti či konstrukce tzv. úmrtnostních tabulek a z nich vyplývajícího ukazatele *střední délky života* (e_x). Střední délka života při narození (e_0) je pak velmi často používaným indikátorem k mezinárodnímu srovnávání úrovně úmrtnosti (Kalibová, 2009). Při analýze úmrtnosti je důležité zastoupení jednotlivých příčin smrti v populaci. Za účelem

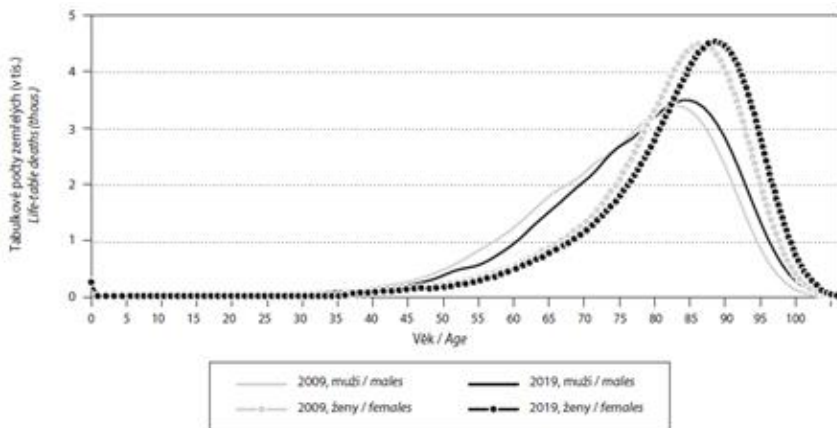
mezinárodní srovnatelnosti příčin smrti přijal v roce 1893 Mezinárodní statistický ústav statistickou klasifikaci příčin smrti. V současnosti je v platnosti 10. revize tzv. Mezinárodní klasifikace nemocí, úrazů a příčin smrti. Pro analýzu nemocnosti lze použít také řadu indikátorů jako např. míru incidence či ukazatel prevalence. Již brzy však bude platit 11. revize MKN.

6.2 Úmrtnost v České republice

Změny v úmrtnosti v České republice lze stručně představit pomocí článku Křesťanové a Kurkina (2020), kteří reflektují rok 2019 ve srovnání s roky předešlými. Následují údaje z roku 2020 a 2021, které jsou celosvětově pro ukazatele úmrtnosti velmi zásadní.

„Za rok 2019 zemřelo v České republice 112,4 tis. obyvatel, což bylo o 0,5 tis. méně než v předchozím roce. V letech 2017 a 2018 počty zemřelých meziročně rostly. V roce 2019 zemřelo po standardizaci na stejný počet dní v měsíci nejvíce osob v únoru a lednu, naopak nejméně v září a srpnu. Ve srovnání s průměrnými počty zemřelých v jednotlivých měsících za období 2009–2019 zesnulo v roce 2019 méně osob pouze v březnu (o 1 %). Naopak nejvyšší nadprůměrné hodnoty byly evidovány v listopadu a červnu (o 5 % více). V posledních deseti letech byly měsíce s nejvyššími počty zesnulých leden 2017 a březen 2018, kdy zemřelo o zhruba pětinu lidí více, než odpovídá průměru. Zatímco počty zemřelých žen v roce 2019 meziročně poklesly (o 0,6 tis.), tak v případě mužů došlo k mírnému nárůstu (o 0,1 tis.). Ten byl evidován i u dětí ve věku 0–14 let (z 454 v roce 2018 na 463 o rok později). Naopak počty zemřelých osob ve věku 15–64 let meziročně poklesly o 0,5 tis. a nižší počet zesnulých byl i ve věkové skupině 65letých a starších (o 0,1 tis.). Tento vývoj však může být ovlivněn změnami ve věkovém složení populace. Podíl zemřelých mužů ve věku 80 let a více se zvýšil z 29,4 % v roce 2009 na 33,1 % v posledním sledovaném

roce (vývoj nebyl plynulý).“ (Křest’anová, Kurkin, 2020, s. 175–176) Vývojovou křivku představuje obr. 8.

Zdroj: Český statistický úřad.

Obrázek 8 Grafické znázornění počtu zemřelých v letech 2009 a 2019

Přejato z: Křest’anová, Kurkin, 2020, s. 177

Kromě obecných ukazatelů úmrtnosti jistě stojí za zmínku specifické věkové kategorie, jako jsou např. novorozené děti. Zajímavé a pozitivní změny v oblasti úmrtnosti lze nalézt právě u novorozenců a kojenců. Novorozenecká a kojenecká úmrtnost nabývala sestupného trendu již před rokem 2000, což ukazuje následující tabulka (tab. 4).

Tabulka 4 Kojenecká a novorozenecká úmrtnost mezi lety 1970–1999 v ČR (vybrané roky; v %)

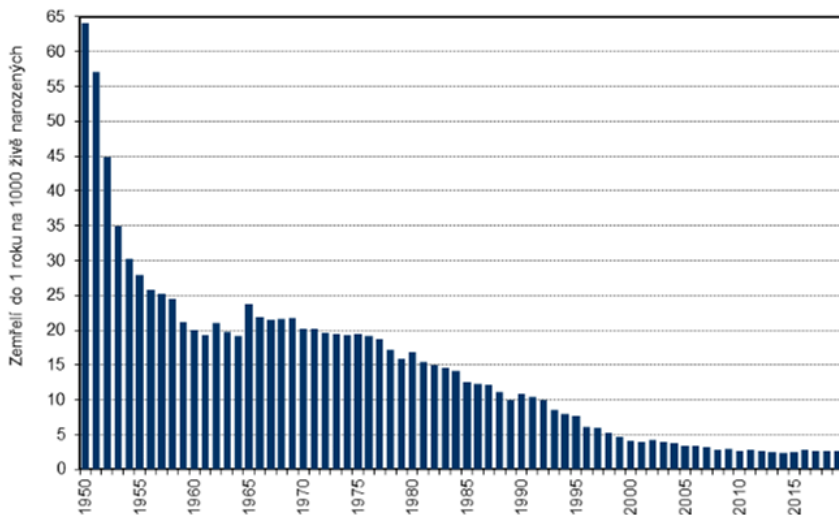
Rok	Úmrtnost	
	kojenecká	novorozenecká
1970	20,2	15,1
1975	19,4	14,8
1980	16,9	11,3

Rok	Úmrtnost	
	kojenecká	novorozenecká
1985	12,5	8,6
1990	10,8	7,7
1995	7,7	4,9
1997	5,9	3,6
1998	5,2	3,2
1999	4,6	2,9

Přejato z: Český statistický úřad, 2001b, online

Od roku 1970 klesá na našem území úmrtnost nejmenších – u kojenců je to k roku 1999 přibližně na 1/4 oproti roku 1970, u novorozenců dokonce na 1/5.

Sledovat lze i delší časové období, např. 1950–2019, jak ukazuje následující grafový obrázek (obr. 9). Uveden je počet zemřelých dětí do 1 roku na 1 000 živě narozených dětí.

Obrázek 9 *Vývoj novorozenecké a kojenecké úmrtnosti v ČR mezi lety 1950–2019*

Přejato z: Český statistický úřad, 2020, online

Obecně lze tvrdit, že „demografické faktory, jako jsou porodnost a úmrtnost, mají velkou setrvačnost a lze je alespoň rámcově na nejbližší dekádu relativně dobře predikovat. Aby česká společnost byla schopna dlouhodobě čelit demografickým změnám, měly by být včas zohledněny všechny relevantní faktory, nejen ekonomické, ale i neekonomické. Mezi ty lze zařadit zdravotní stav starých osob, životní úroveň, bezpečnost či kvalitní péče o nemocnou.“ (Šimková, Langhamrová, 2017, s. 62)

Případnou **predikci úmrtnosti** značně komplikují nepředvídatelné situace jako již zmíněná pandemie covid-19 nebo války. Zatímco v současné době např. nelze odhadnout přesné počty zemřelých v rámci válečného stavu na Ukrajině (k 2. 5. 2022), jiné statistiky jsou nám k dispozici. Odhady zvýšené úmrtnosti v rámci zmíněné pandemie se demografům potvrdily: „Počet všech úmrtí během ledna až června 2021 (76,7 tisíce) byl ve srovnání s prvními šesti měsíci roku 2020 vyšší o 19,5 tisíce, což představovalo více než třetinový meziroční nárůst. Sílu jarní vlny epidemie covidu-19 v roce 2021 podtrhuje i o 4,6 tisíce (tj. o 6 %) vyšší počet zemřelých ve srovnání s druhou polovinou roku 2020. Nejčastější příčinou smrti v prvním pololetí loňského roku byl covid-19, kdy tato virová infekce stála za úmrtím více než 17 tisíců obyvatel Česka. Celkem 23 % zemřelých se zjištěnou příčinou smrti v tomto období tak sklonilo v přímém důsledku onemocnění covid-19, říká Terezie Štyglerová, vedoucí oddělení demografické statistiky ČSÚ. V březnu to bylo dokonce 35 %, v únoru 29 %. (...) Úmrtí na covid-19 zasáhlo v prvním pololetí roku 2021 významně i mladší věkové skupiny. Ve srovnání s druhým pololetím roku 2020 byl počet zemřelých na covid ve věku 25–69 let více než dvojnásobný, absolutně to bylo o 2,8 tisíce úmrtí více. Ve věkové skupině 45–54 let byl růst dokonce více než trojnásobný, upozorňuje Magdaléna Baštecká z oddělení demografické statistiky ČSÚ.“ (Cieslar, 2022, online)

Nejvyšší úmrtnost na toto onemocnění tedy byla zaznamenána ve věkových kategoriích nejstarších, nicméně zanedbatelné nejsou ani dopady na věkové kategorie mladší, do 45 let, což může česká společnost pocítit ještě v několika následujících letech.

7 Základy demografické analýzy – porodnost a potratovost

Cílem kapitoly je uvést posluchače do oblasti demografické analýzy porodnosti a potratovosti, způsobu používání základních ukazatelů a nastínit otázky vývoje plodnosti a potratovosti i faktorů, které je ovlivňují.

7.1 Porodnost jako demografický jev

„Proces rození je vedle procesu úmrtnosti základní složkou demografické reprodukce (...). Studium plodnosti začalo nabývat na významu od konce 19. století a v současné době má v demografii významné postavení.“ (Kalibová, 2009, s. 27) Úroveň porodnosti závisí zejména na plodivosti (fekunditě), což je schopnost muže a ženy rodit děti. Její výsledný efekt, vyjádřený počtem narozených dětí, se označuje plodnost neboli fertilita. Úroveň porodnosti je též ovlivněna reprodukčním chováním páru, populační politikou státu, obecnými hodnotovými orientacemi. Při analýze porodnosti se narozené děti rozlišují dle rodinného stavu matky v době porodu na děti manželské a nemanželské. Zvláštní místo v demografické analýze zaujímají děti narozené do 8 měsíců po svatbě, tj. děti z tzv. předmanželských koncepcí. Plodivost ženy se vztahuje k tzv. reprodukčnímu období, které je vymezeno věkovým rozpětím 15–49 let (Kalibová, 2009). Nejjednodušším ukazatelem porodnosti je hrubá míra porodnosti, která se zpřesňuje tím, že se živě narozené děti vztáhnou pouze k ženám v reprodukčním věku (míry plodnosti). Dalším typem indikátoru jsou např. tzv. obecná míra plodnosti, index plodnosti, míry plodnosti dle věku. Z tabulek plodnosti vychází ukazatel úhrnné plodnosti, udávající počet dětí,

které by se narodily jedné ženě během reprodukčního období, kdyby se hodnoty fx^3 neměnily zhruba 35 let (Kalibová, 2009).

Velmi dobře shrnuje vývoj porodnosti v České republice úryvek z článku publikovaného v časopise *Demografie* (Křesťanová, Kurkin, 2020)⁴:

„Po mírném poklesu počtu živě narozených dětí v roce 2018 došlo o rok později k výraznějšímu meziročnímu poklesu o 1,8 tis. na 112,2 tis. Jedná se o nejnižší hodnotu za poslední čtyři roky a vyšší meziroční pokles byl naposledy zaznamenán v roce 2013. Úhrnná plodnost vyjadřující hypotetický průměrný počet živě narozených dětí na jednu ženu v reprodukčním věku, pokud by byla zachována úroveň plodnosti daného roku, ovšem dosáhla v roce 2019 hodnoty 1,71, tedy stejné jako o rok dříve.

Důvodem stagnace intenzity plodnosti i přes pokles počtu živě narozených dětí byl nižší počet žen v reprodukčním věku. Před deseti lety jich bylo 2 542 tisíce, zatímco v roce 2019 pouze 2 361 tisíce. Mrtvě se narodilo 402 dětí, o 19 více než v roce 2018. Zvýšila se také mrtvorozenost z 3,35 mrtvě narozených dětí na 1 000 narozených v roce 2018 na 3,57 v roce 2019. Na nižším počtu živě narozených dětí se (obdobně jako v předchozím roce) z hlediska absolutních počtů nejvíce podílel pokles u dětí narozených v prvním pořadí, kterých bylo meziročně o 1,1 tis. méně, a to 53,6 tis. v roce 2019. Relativně nejvíce (o 2,4 %) se ovšem snížil počet živě narozených dětí třetího a vyššího pořadí, kterých bylo o 0,4 tis. méně, tedy 16,4 tis. Děti druhého pořadí ubylo o 0,3 tis. na 42,2 tis. Struktura živě narozených podle pořadí narození se ve sledovaném období 2009–2019 výrazně neproměnila.

³ Poznámka: Ukazatel fx je mírou plodnosti dle věku sloužící ke studiu změn plodnosti v závislosti na věku matek.

⁴ Poznámka: Od zmíněných autorů je převzat celý následující úsek textu ukončený odkazem na zdroj. Pro přehlednost je text rozdělen do odstavců.

V posledním sledovaném roce tvořily živě narozené děti prvního pořadí 47,8 % ze všech živě narozených dětí, druhého pořadí 37,6 % a třetího a vyššího pořadí 14,6 %. Podíl živě narozených dětí narozených vdaným matkám stoupl druhý rok po sobě na 51,8 % v roce 2019 a dosáhl nejvyšší hodnoty v posledních čtyřech letech. Před deseti lety byly ovšem vdané ženy zastoupeny z 61,2 %. Podíl svobodných matek v roce 2019 stagnoval na 43,8 % (v roce 2009 to bylo 32,2 %), zatímco zastoupení rozvedených žen meziročně pokleslo na 4,3 % (před deseti lety jich bylo 6,4 %).

Marginální skupinou jsou živě narozené děti vdovělých žen, které v roce 2019 představovaly 0,1 % ze všech živě narozených dětí. Podíl živě narozených dětí mimo manželství klesl v roce 2019 meziročně podruhé za sebou tentokrát na hodnotu 48,2 %. Maximální hodnota byla zaznamenána v roce 2017 a to 49,0 %. Ve srovnání s rokem 2009, kdy byla hodnota tohoto ukazatele 38,8 %, je ovšem stále výrazně vyšší. Pokles podílu nelegitimních dětí v posledním sledovaném roce byl způsoben zejména snížením podílu u dětí narozených v prvním pořadí z 57,9 % v roce 2018 na 57,3 % o rok později. Klesl i podíl v případě dětí třetího a vyššího pořadí z 42,0 % na 41,5 % v roce 2019. Naopak mírný růst byl sledován u dětí druhého pořadí z 39,0 % na 39,2 %.

Úhrnná plodnost, která každoročně rostla od roku 2012, stagnovala v posledním sledovaném roce na hodnotě 1,71 dítěte na jednu ženu. Její úroveň je ovšem stále nejvyšší v období od roku 1993. Na téměř stejné úrovni jako v roce 2018 jsou i dílčí hodnoty úhrnné plodnosti pro jednotlivá pořadí. Úhrnná plodnost prvního pořadí dosáhla 0,85 dětí na jednu ženu, druhého 0,62 a třetího a vyššího 0,23 dítěte. Ve srovnání s rokem 2009 vzrostla nejvíce úhrnná plodnost prvního pořadí (o 16,8 %), která byla následována plodností druhého pořadí (o 13,5 %) a úhrnná plodnost třetího a vyššího pořadí stoupla nejméně (o 10,8 %). Čistá míra reprodukce stagnovala

na hodnotě 0,83 dívky na jednu ženu, přičemž stagnovala i intenzita úmrtnosti u žen v reprodukčním věku. Při srovnání s rokem 2009 narostla do roku 2019 čistá míra reprodukce o 0,10 dívky.“ (Křesťanová, Kurkin, 2020, s. 169–170)

7.2 Potratovost jako demografický jev

Ukazatel potratovosti má přímou vazbu na další demografické ukazatele, nejvíce samozřejmě na porodnost a úmrtnost, jejichž je jakýmsi průsečíkem. „Potratovostí se rozumí úmrtnost plodu, tj. ukončení těhotenství vynětím nebo vypuzením plodu v době od koncepce do takového vývojového stadia plodu, než je plod dle platných definic považován za dítě. Úroveň potratovosti úzce souvisí se způsoby omezování plodnosti, s propagací a šířením anti-koncepčních prostředků a s celkovým populačním klimatem v zemi.“ (Kalibová, 2009, s. 29)

Při analýze potratovosti se používají hrubá míra potratovosti, obecná míra potratovosti, míry potratovosti dle věku, index potratovosti či úhrnná potratovost. Problematika úrovně potratovosti a příslušné legislativy přesahuje rámec demografie a stává se často problémem sociálním, někdy dokonce i politickým (Kalibová, 2009).

„Absolutní počty těhotenství ukončených potratem jsou získávány sumarizací individuálních „Žádostí o umělé přerušení těhotenství (UPT) – hlášení potratu a mimoděložního těhotenství“, které spravuje Ústav zdravotnických informací a statistiky. Pořízené záznamy hlášení předává Českému statistickému úřadu pro zpracování v rámci demografické statistiky. Podle ČSÚ je počet potratů vždy vyšší než podle ÚZIS, protože ÚZIS zpracovává pouze údaje o potratech u občanek ČR („tuzemek“), zatímco ČSÚ zpracovává celý soubor potratů bez ohledu na státní občanství.“ (Český statistický úřad, 2001c, online)

Kompletní tabulka referující o stavu potratovosti v České republice je k nahlédnutí na následujícím obrázku (obr. 10). Současně se jedná o náhled zpracování včetně obsáhlých komentářů tak, jak svá data Český statistický úřad zpracovává do zpráv o jednotlivých demografických jevech a prezentuje je veřejnosti.

	2009	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Potrasy celkem	40 528	36 956	35 761	35 921	35 012	32 952	31 797
v tom : samovolné potraty	14 629	13 857	14 082	14 212	14 190	13 328	12 720
umělá přerušení těhotenství	24 636	21 893	20 403	20 406	19 415	18 298	17 757
ukončení mimoděložního těhotenství	1 263	1 206	1 276	1 300	1 405	1 321	1 320
ostatní	-	-	-	3	2	5	-
Podíl samovolných potratů (%)	36,1	37,5	39,4	39,6	40,5	40,4	40,0
Podíl umělých přerušení těhotenství (%)	60,8	59,2	57,1	56,8	55,5	55,5	55,8
z nich ze zdravotních důvodů (%)	18,5	20,2	20,2	20,7	20,2	20,3	19,6

Obrázek 10 *Náhled tabulky vývoje potratovosti v letech 2009–2019*

Přejato z: Český statistický úřad, 2019, online

Další data o tomto ukazateli lze získat např. z publikace *Potrasy 2020*, kterou vydal Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR (ÚZIS ČR). Data zde publikována jsou získána z Národního registru reprodukčního zdraví (obr. 11).

Rok	České občanky								Cizinky	Úhrnem vč. cizinek	
	samo- volné	umělá přerušení těhotenství				ostat- ní	celkem bez MDT	mimo- dělož. těhot. (MDT)			celkem vč. MDT
		miniinter- rupce	jiné legální	celkem	z toho ze zdrav. důvodů						
2011	13 016	16 241	5 929	22 170	4 205	-	35 186	1 107	36 293	2 571	38 864
2012	12 917	15 531	5 842	21 373	4 295	-	34 290	1 125	35 415	2 319	37 734
2013	13 100	15 318	5 902	21 220	4 138	-	34 320	1 196	35 516	2 171	37 687
2014	13 276	14 712	5 844	20 556	4 225	-	33 832	1 170	35 002	1 955	36 957
2015	13 437	13 519	5 689	19 208	3 962	-	32 645	1 207	33 852	1 909	35 761
2016	13 587	13 084	6 231	19 315	4 048	3	32 905	1 243	34 148	1 773	35 921
2017	13 534	12 602	5 832	18 434	3 743	2	31 970	1 351	33 321	1 691	35 012
2018	12 691	11 950	5 332	17 282	3 523	5	29 978	1 262	31 240	1 712	32 952
2019	12 059	11 433	5 346	16 779	3 313	-	28 838	1 260	30 098	1 699	31 797
2020	11 494	11 003	4 981	15 984	3 117	-	27 478	1 278	28 756	1 612	30 368

Obrázek 11 *Vývoj počtu potratů podle druhu a způsobu provedení v letech 2011–2020*

Přejato z: ÚZIS, 2022, s. 13

8 Základy demografické analýzy – sňatečnost

Cílem kapitoly je získat orientaci v oblasti demografického studia zakládání rodiny, využití základních způsobů měření úrovně sňatečnosti, aktuálních trendech v této oblasti v ČR a v mezinárodním srovnání sňatečnosti i forem partnerských soužití.

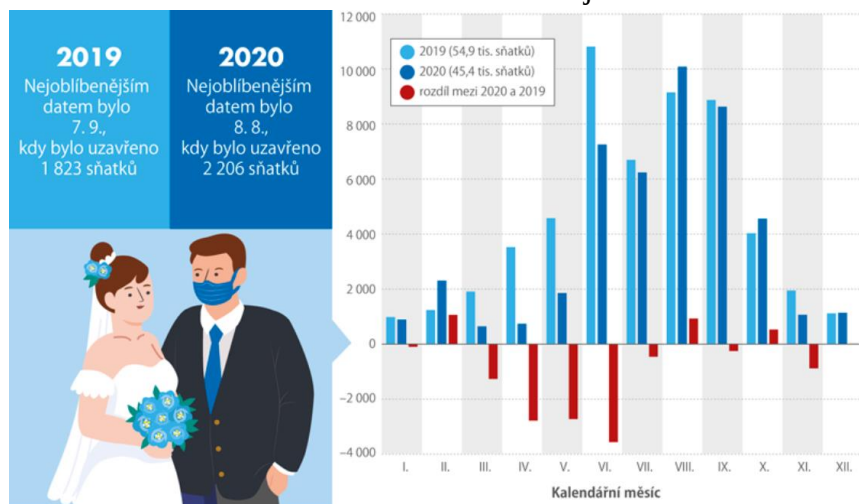
Sňatečnost jako demografický jev

Sňatečností se rozumí proces formování, tj. uzavírání sňatků na základě zákonem daných podmínek. Demografie se soustřeďuje na studium rodin monogamních, jejichž základem je pár dvou jedinců různého pohlaví (Kalibová, 2009). „Limitující faktory při uzavírání sňatků jsou rodinný stav, věk a určitý stupeň pokrevnosti. Sňatek mohou uzavírat pouze osoby svobodné, rozvedené nebo ovdovělé. Tyto osoby tvoří tzv. sňatku-schopné obyvatelstvo. Počet uzavíraných manželství závisí na velikosti souboru sňatku-schopného obyvatelstva a jeho rozdělení podle pohlaví a věku. Intenzita sňatečnosti je také ovlivněna populační politikou, politickou a hospodářskou situací dané společnosti a přijímaným systémem hodnot.“ (Kalibová, 2009, s. 31) Nejjednodušším ukazatelem intenzity sňatečnosti je tzv. hrubá míra sňatečnosti. Při podrobnější analýze sňatečnosti jsou konstruovány míry sňatečnosti podle věku, míry sňatečnosti svobodných, redukované míry sňatečnosti či úhrnná sňatečnost.

Často se také používá průměrný věk při prvním sňatku. Proces uzavírání sňatečnosti je nejlépe charakterizován sňatkovými tabulkami. Intenzita sňatečnosti po roce 1989 začala v ČR klesat a zákonné sňatky začaly být částečně nahrazovány tzv. konsensuálními svazky, v české statistice označovanými jako faktická manželství či nesezdaná soužití. Informace o těchto typech svazků poskytují

pouze sčítání lidu a výběrová šetření. Informace o těchto typech partnerských soužití jsou tedy z hlediska demografické statistiky skromnější.

„Počet sňatků dlouhodobě vykazoval klesající trend – od počátku 90. let 20. století až do roku 2013, kdy bylo evidováno historické minimum 43,5 tis. uzavřených manželství. Posledních šest let počty nových manželství meziročně rostly, v roce 2019 o 0,7 %, což byl od roku 2014 výrazně nejmenší meziroční nárůst (naopak největší v roce 2015 byl téměř 6 %). Celkem v roce 2019 uzavřelo sňatek 54,9 tis. párů snoubenců, nejvíce od lokálního maxima (57,2 tis.) v roce 2007. Stejně jako v předchozích pěti letech i v roce 2019 početně přibýlo jak sňatků svobodných osob, tak rozvedených a mírně i ovdovělých. Tři čtvrtiny ženichů a nevěst vstupují do manželství poprvé.“ (Křešťanová, Kurkin, 2020, s. 164) Infografika ke sňatkům v letech 2019–2020 zobrazuje obr. 12.

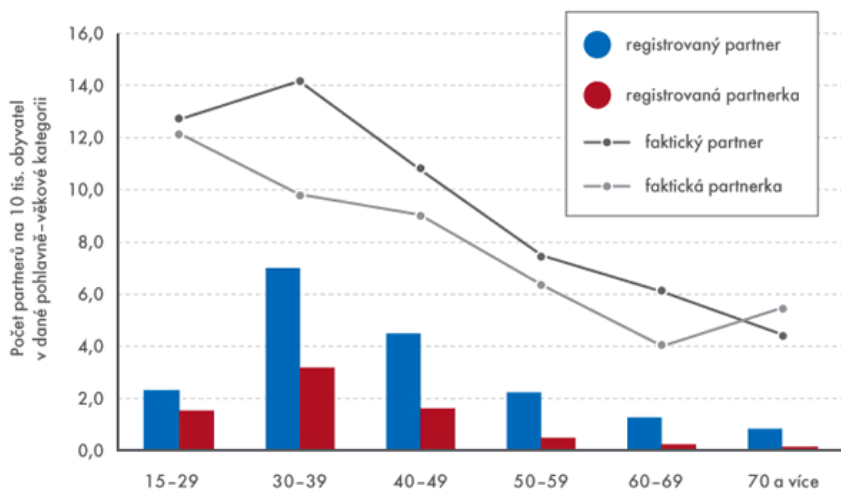
Obrázek 12 *Počty sňatků v kalendářních měsících let 2019 a 2020*

Přejato z: Štyglarová, 2021, online

„U většiny opakovaných sňatků bývá uváděno pořadí druhé. V roce 2019 uzavřelo druhé manželství či manželství ještě vyššího pořadí 13,3 tis. mužů a 13,1 tis. žen. Relativní meziroční přírůstek byl u obou pohlaví mírně vyšší v případě opakovaných sňatků než u sňatků prvního pořadí. Celkem 80 % sňatků bylo uzavřeno snoubenci shodného rodinného stavu, v 67 % případů se jednalo o první manželství pro oba (podíl těchto tzv. protogamních sňatků se od poloviny 90. let pohybuje v rozmezí 63–68 %). Velké rozdíly se mezi manželi nevyskytovaly ani z hlediska věku, kdy ženichové byli v průměru o tři roky starší než nevěsty. V 52 % případů vstoupily do manželství osoby s vzájemným věkovým rozdílem 0–3 roky, přičemž stejného věku bylo v roce 2019 celkem 10,4 % snoubenců. Častěji bývá starší muž, v roce 2019 tvořili starší ženichové 67,3 % ze všech novomanželů (tj. do 22,2 % manželství vstupovala jako starší žena). V průběhu kalendářního roku jsou sňatky obyvatel ČR rozloženy velmi nerovnoměrně. Minimální je jejich počet v zimních měsících (prosinec až únor), naopak nejraději volí snoubenci datum sňatku v období měsíců červen až září. Celkově bylo v roce 2019 od června do září uzavřeno 65 % všech sňatků. Nejčastěji si snoubenci vybrali červnové (10 808 sňatků) a srpnové (9 151 sňatků) datum. Z hlediska dne v týdnu dlouhodobě dominuje u sňatků sobotní termín. V roce 2019 bylo v sobotu sezdáno více než 68 % všech párů, dalších 22,0 % pak v pátek. Vůbec nejvolenějším dnem pro sňatek byla v roce 2019 sobota 7. 9. 2019 s 1,8 tis. sňatky“ (Křešťanová, Kurkin, 2020, s. 164).

K tématu sňatečnosti lze nyní přidružit i téma dosud téměř nepracované, a to analýzu počtu **registrovaných partnerství** (RP) pro stejnopohlavní páry. Tento institut v České republice platí od roku 2006 a otázka na něj se proto objevila až ve sčítání lidu v roce

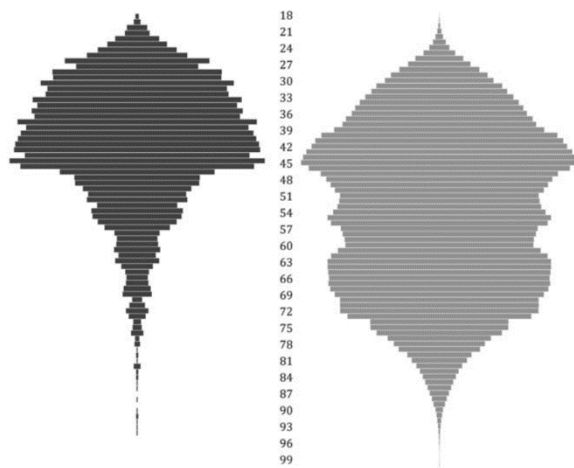
2011 a následně v roce 2021. Data z roku 2011 představuje následující obrázek (obr. 13). Faktickým partnerem je na obrázku myšlen dlouhodobý partner žijící ve společné domácnosti (neregistrovaný).

Obrázek 13 *Počet osob žijících v registrovaném nebo faktickém partnerství v ČR (2011)*

Přejato z: Český statistický úřad, 2014, online

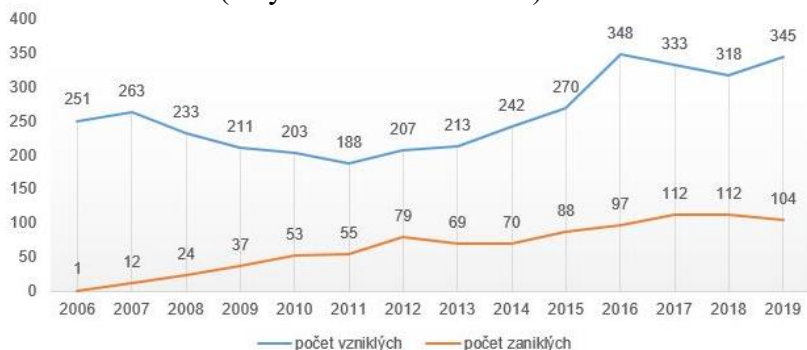
Aktuálnější data přináší analýza Slobody (2022), která porovnává věkovou strukturu osob v registrovaném partnerství a v manželství v roce 2018 a 2019 (viz obr. 14).

Obrázek 14 *Struktura věku žen a mužů v registrovaném partnerství (vlevo, k 31. 12. 2019) a v manželství (vpravo, k 31. 12. 2018)*

Přejato z: Sloboda, 2021, s. 159

I na registrované partnerství je možné se dívat jak optikou vzniku, tak zániku. Následující grafový obrázek (obr. 15) zobrazuje meziroční srovnání vzniklých a zaniklých registrovaných partnerství od roku 2006 (tedy od vzniku institutu) do roku 2019.

Obrázek 15 *Počty vzniklých a zaniklých RP v jednotlivých letech v ČR*

Přejato z: Vohlídalová, 2020, online

9 Základy demografické analýzy

– rozvodovost a (ne)stabilita rodiny

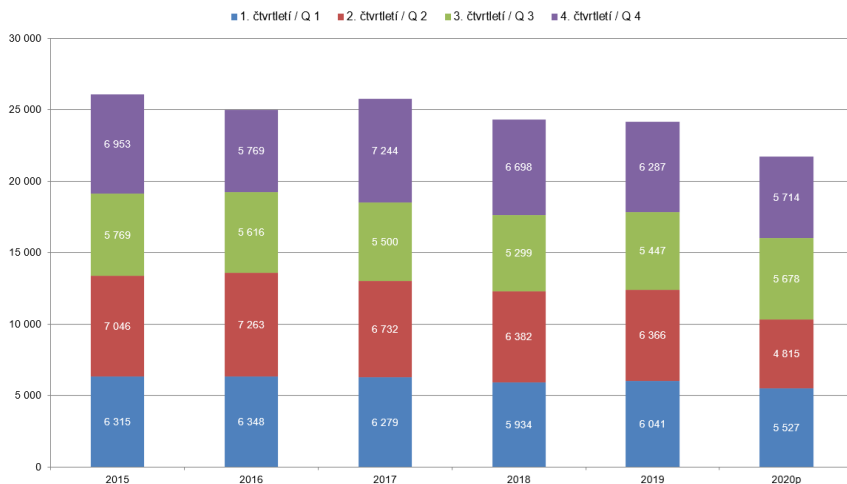
Cílem kapitoly je poukázat na možnosti demografické analýzy rozvodovosti, na hodnocení stability současné rodiny prostřednictvím statistiky rozvodovosti a na hodnocení úrovně rozvodovosti v ČR a v mezinárodním kontextu.

Rozvodovost jako demografický jev

„Rozvod představuje zákonný způsob zániku monogamního manželství. K rozpadu manželství však může dojít nejen rozvodem, ale i úmrtím jednoho či obou partnerů. Úroveň rozvodovosti je závislá na celé řadě společenských a sociálních faktorů (tradice, náboženství, hodnotová orientace, zaměstnanost a vzdělání žen), na úrovni sňatečnosti, populační politice a na existující rozvodové legislativě (...). Nejjednodušším ukazatelem rozvodovosti je hrubá míra rozvodovosti.“ (Kalibová, 2009, s 32)

Další možnosti analýzy rozvodovosti poskytuje například míra rozvodovosti manželství podle délky trvání manželství nebo úhrnná rozvodovost, která vyjadřuje, jaký podíl manželství se rozvede. Jedním z negativních důsledků vysoké intenzity rozvodovosti je vznik neúplných rodin, tj. rodin, kde chybí jeden z rodičů a kde žijí nezletilé děti. Informace o tomto typu rodin lze získat ze sčítání lidu, event. z různých výběrových šetření. Náhlé změny v úrovni rozvodovosti obvykle souvisejí se změnami rozvodové legislativy, které umožní právně zrušit již neexistující manželství.

Vývoj rozvodovosti v České republice v letech 2015–2020 zobrazuje následující obrázek (obr. 16).

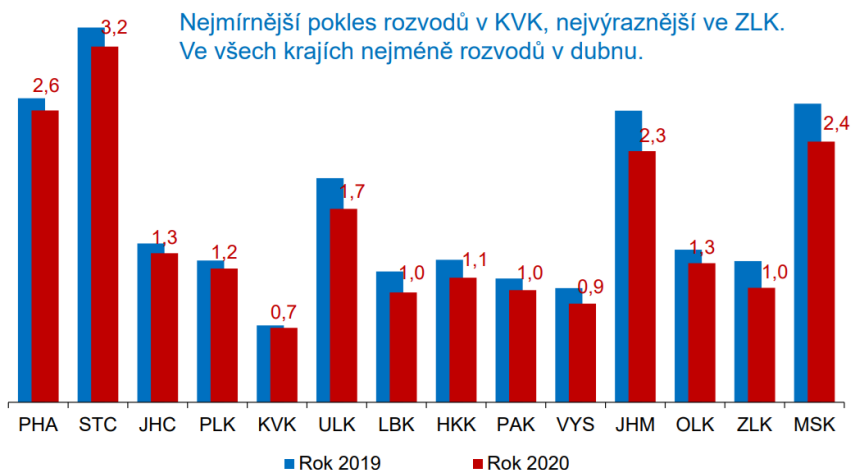

Obrázek 16 Počty rozvodů v letech 2015–2020

Přejato z: Český statistický úřad, 2021b, online

„Podle údajů Ministerstva spravedlnosti ČR bylo v roce 2019 rozvedeno 24,1 tis. manželství, o 0,2 tis. méně než v roce 2018. Nižší počet rozvodů byl naposledy zaznamenán v roce 1999 (23,7 tis.), kdy však jejich počet ovlivnila novela zákona o rodině. Srovnatelný počet rozvodů s rokem 2019 byl naposledy registrován v roce 1974, avšak při výrazně nižší úhrnné míře rozvodovosti (29,1 %). Klesající trend je odrazem jak snižujícího se počtu sňatků v předcházejících dekádách (do roku 2013), tak změn v intenzitě rozvodovosti v jednotlivých délkách trvání manželství a prodlužování délky trvání manželství.“ (Křešťanová, Kurkin, 2020, s. 167–168)

Stejně jako klesla rozvodovost v České republice v porovnání let 2018 a 2019, tak i v porovnání s rokem 2020 sledujeme dále klesající tendenci rozvodovosti. Podle Štyglerové a Němečkové (2021, online) se jedná o pokles ve všech krajích ČR, a to v rozmezí 3–19 %. Tyto údaje lze vyčíst i z následujícího obrázku (obr. 17).

Obrázek 17 Počty rozvodů (v tisících) v jednotlivých krajích ČR
v letech 2019 a 2020

Přejato z: Štyglarová, Němečková, 2021, online

„Většina mužů a žen se rozvodového řízení účastní poprvé, opakované rozvody tvoří dlouhodobě jednu pětinu (v roce 2019 byl jejich podíl 19,2 % u mužů a 18,0 % u žen). V 88 % případů opakovaných rozvodů se jednalo o druhý rozvod muže/ženy. Rozvodové řízení ukončené v roce 2019 bylo z 50,7 % iniciováno oběma manželi na návrh ženy (dříve převažující typ návrhu) bylo rozvedeno 31,8 % a na návrh muže 17,6 %. Celkem 59,0 % rozvodů se týkalo manželství s nezletilými dětmi (o 0,6 p. b. více než v roce 2018), jejich zastoupení se v letech 2009–2019 pohybovalo mezi 56–59 %. V úhrnu si v roce 2019 prošlo rozvodem rodičů 22,6 tis. nezletilých dětí, o 0,4 tis. více než v roce 2018 (a o 2,5 tis. méně než v roce 2009). Ve většině rozvedených rodin s nezletilými dětmi žilo v roce 2019 v době rozvodu jedno dítě (48,2 % případů) nebo dvě děti (45,6 %). Tři a více dětí mělo v roce 2019 celkem 6,2 % rozvádějících se rodin, jejich zastoupení na rozvodech se pohybovalo mezi 5–6 % i v předchozích letech (v roce 2019 bylo v rámci

dekády nejvyšší). Průměrný počet dětí na jedno rozvedené manželství s dětmi se ve sledovaném období pozvolna zvýšil z 1,5 na 1,6 dítěte.“ (Křešťanová, Kurkin, 2020, s. 167–168)

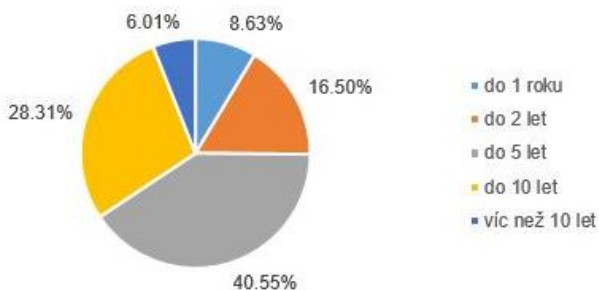
Český statistický úřad nabízí analýzu rozvodovosti podle krajů podobně jako bylo představeno v předchozím obrázku. Současné lze tato data zkoumat ještě podrobněji, např. z hlediska konkrétních měst vybraného kraje. Český statistický úřad na svých webových stránkách nabízí též možnost užití dalších filtrů, jako je v rámci rozvodovosti např. kritérium rozvodu manželství s nebo bez nezletilých dětí. Takové údaje (obr. 18) mohou využívat studenti sociálních a jiných příbuzných oborů pro analýzu jevu rozvodovosti napříč Českou republikou za účelem zpracování společenské analýzy do seminárních a závěrečných prací.

	Rozvody celkem	z toho		Rozvedená manželství s nezletilými dětmi			1. rozvod		
		na návrh ženy	společný návrh	celkem	v tom s počtem dětí			muže	ženy
					1	2	3 a více		
Kraj celkem	1 068	303	600	673	316	307	50	847	848
v tom okresy:									
Hradec Králové	305	100	144	190	84	91	15	241	248
Jičín	151	40	89	94	43	41	10	119	111
Náchod	188	63	95	115	56	53	6	143	144
Rychnov n. Kn.	181	44	128	125	51	63	11	156	155
Trutnov	243	56	144	149	82	59	8	188	190

Obrázek 18 *Tabulka rozvodovosti pro Královéhradecký kraj v roce 2021*

Přejato z: Český statistický úřad, 2022b, online

Kromě podrobné analýzy rozvodovosti na národní, krajské, a dokonce obecní úrovni lze opět sledovat data týkající se rozpadu registrovaných partnerství stejnopohlavních párů tak, jak bylo nastíněno v předchozí kapitole. Článek Vohlídalové (2020, online) představuje např. údaj o délce trvání registrovaného partnerství do doby jeho zániku (obr. 19). Registrovaná partnerství zanikají zrušením rozhodnutí soudu (více zákon o registrovaném partnerství).

Obrázek 19 Zrušená registrovaná partnerství v ČR podle délky trvání (k 31. 12. 2019)⁵

Přejato z: Vohlídalová, 2020, online

⁵ Obrázek zobrazuje všechna zrušená registrovaná partnerství od doby vzniku tohoto institutu. Nejdelší registrovaná partnerství do roku 2020 mohla tedy trvat 13 let nebo 14 let.

10 Demografické odhady a projekce

Cílem kapitoly je uvést do souvislostí celkové charakteristiky přirozené reprodukce obyvatelstva, základní vzorce demografického chování a populačního vývoje. Půjde také o stručný nástin problematiky tvorby demografických prognóz a projekcí a jejich praktického využití.

Přirozená reprodukce obyvatelstva

„Nejjednodušším ukazatelem přirozené reprodukce je přirozený přírůstek, v případě jeho záporné hodnoty přirozený úbytek.“ (Kalibová, 2009, s. 34) Pro charakteristiku úrovně přirozené reprodukce se používá *hrubá míra přirozeného přírůstku*. Dalším ukazatelem přirozené reprodukce je *čistá míra reprodukce* či *hrubá míra reprodukce*. V případě, že se hodnota čisté míry reprodukce rovná 1, je zajištěna prostá obnova populace, je-li větší než 1, populace se početně zvětšuje a naopak (Kalibová, 2009).

Hrubá míra reprodukce

Hrubá míra reprodukce (dříve též „hrubá směnná míra“) udává počet dívek, které by se průměrně narodily (živě) jedné ženě v dané populaci v průběhu jejího reprodukčního období za předpokladu zachování plodnosti žen podle věku, zjištěné v daném kalendářním roce. K výpočtu ukazatele je nutno znát míry plodnosti žen podle věku za narozené dívky. Tato veličina udává, jakou měrou nahradí generace dcer generaci matek, pokud dojde k odhlédnutí od úmrtnosti dívek do věku matky při porodu. Hrubou míru reprodukce je možno nepřímou vypočítat násobením úhrnné plodnosti podílem živě narozených dívek ze všech živě narozených v daném roce (Český statistický úřad, 2001d, online).

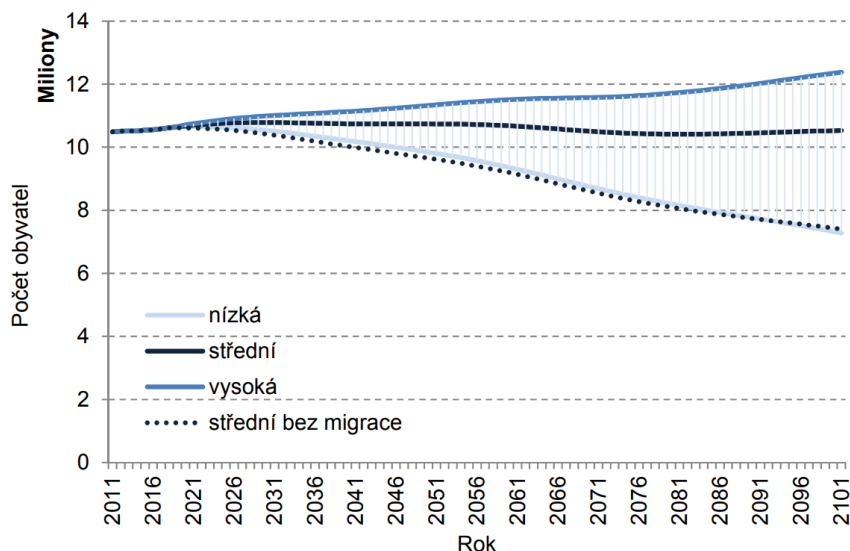
Čistá míra reprodukce

Od hrubé míry reprodukce je čistá míra reprodukce (čistá směnná míra) odlišena tím, že respektuje i úmrtnostní poměry v dané populaci a vyjadřuje, kolik dívek, které by se podle hrubé míry reprodukce narodily v průměru každé ženě, by se dožilo věku matky v době svého narození. K jeho výpočtu je vedle údajů nezbytných pro výpočet hrubé míry reprodukce nutno znát tabulkový počet žijících, jenž je součástí úmrtnostních tabulek (Český statistický úřad, 2001d, online).

„Populační odhady jsou odhady počtu obyvatelstva a jeho struktury, které nejsou přímým výsledkem statistických šetření. Populační odhady poskytují informace nejen o celkovém počtu obyvatelstva sledovaného regionu, ale jsou i strukturálně členěny, obvykle podle pohlaví, věku, ekonomických a sociálních skupin, národnosti, stupně dosaženého vzdělání apod. Z hlediska času lze rozlišit populační odhady do minulosti a do budoucnosti. V případě populačních odhadů do minulosti se může jednat např. o tzv. intercensální odhady. Odhady budoucího vývoje velikosti a demografické struktury určité sledované populace či jejích částí se nazývají populační projekce.“ (Kalibová, 2009, s. 36) Složitějším případem populačních projekcí jsou populační prognózy. Metody používané při výpočtu populačních projekcí lze rozlišit na metody založené na formální extrapolaci, metody komponentní bez uvažování migrace a metody komponentní s uvažováním migrace (Kalibová, 2009). Z pohledu velikosti území lze rozlišit populační prognózy světa, světadílů, regionů, celostátní, krajské, okresní apod. Z časového hlediska se prognózy dělí na krátkodobé, střednědobé a dlouhodobé.

Český statistický úřad nabízí projekci obyvatelstva České republiky do roku 2100. Zveřejnil ji v roce 2018 a odhad je tedy zcela

nezatížen dvěma zásadními událostmi z posledních let – již mnohokrát zmiňovanou pandemií covid-19 a válečným konfliktem mezi Ruskem a Ukrajinou (od února 2022), který způsobil masivní migrační vlnu do zemí na západ od Ukrajiny. I přes tyto události ukazuje příklad projekce v rámci komplexní prognózy následující obrázek (obr. 20).

Obrázek 20 Očekávaný počet obyvatel dle variant projekce (2018–2100)

Přejato z: Český statistický úřad, 2018b, s. 18

Nízká varianta projekce českého obyvatelstva uvádí, že by počet obyvatel měl dlouhodobě udržovat klesající trend. Největší podíl na tomto trendu by měla klesající úroveň plodnosti, velmi malé zlepšení úmrtnosti a nejnižší průměrné migrační saldo. Do roku 2050 by mělo dojít k 8% poklesu obyvatelstva z 10,61 milionů na 9,80 milionů obyvatelstva. Do roku 2100 by tento pokles mohl dosáhnout hodnoty 7,28 milionů, tedy 31% poklesu. Zrcadlová, tedy vysoká varianta projekce počítá s vysokou plodností, výrazným

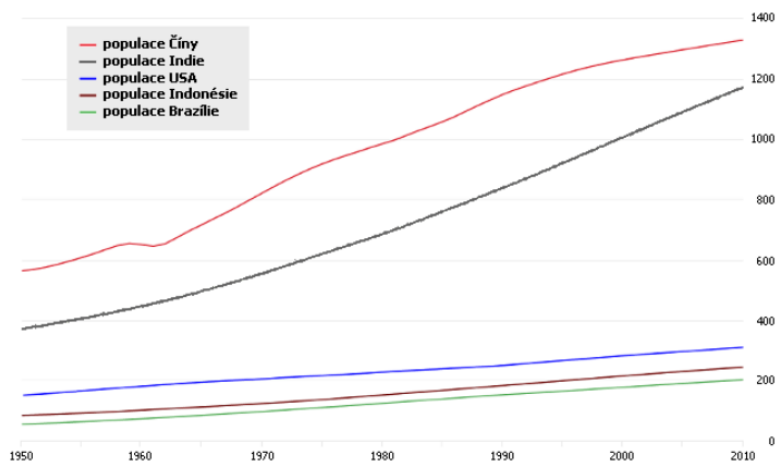
zlepšením úmrtnosti a nejvyšším průměrným saldem migrace. To znamená, že rostoucí trend počtu obyvatelstva by v roce 2030 byl potvrzen počtem 11 milionů obyvatel. Okolo roku 2100 by mohl počet obyvatel České republiky dosahovat počtu více než 12,38 milionů, tedy 17% vzrůst počtu obyvatel (Český statistický úřad, 2018b).

11 Světový populační vývoj

Cílem kapitoly je seznámit se zásadními obrysy celosvětového populačního vývoje za poslední staletí po současnost. Čtenářům je doporučeno nastudovat vždy aktuální situaci v oblasti populačního vývoje, jelikož jsou demografická data velmi citlivá na jakékoli změny, ať už se jedná o sféru sociální, zdravotní, přírodní nebo politickou.

Představení vývoje světové populace

Světový populační vývoj byl dosud ovlivněn dvěma zásadními mezníky, neolitickou revolucí a globální revolucí moderní doby (Šotkovský, 1998). Z retrospektivního pohledu lze odhadovat počty světové populace v určitých obdobích pouze s jistou pravděpodobností. Početní růst celosvětové populace byl po dlouhou dobu velmi pomalý. Do poloviny 18. století lze při charakteristice úrovně demografické reprodukce mluvit o tzv. přirozeném reprodukčním chování. Vysoká neregulovaná plodnost byla doprovázena vysokou úrovní úmrtnosti a výsledkem byl nízký přirozený přírůstek. Střídání období růstu a stagnace počtu obyvatel bylo způsobeno válkami, epidemiemi a hladomory. Počátek uvědomělého ovlivňování plodnosti a úmrtnosti se objevuje ve vyspělých evropských zemích okolo roku 1750 (Kalibová, 2009). Na početním růstu se podepisovaly také veškeré válečné události, hladomory či infekční onemocnění. Přesto světová populace stále roste. Velký podíl na tom mají nejlidnatější země světa, mezi které se řadí tradičně Čína, Indie a USA. Na dalších příčkách se pak v posledních desetiletích střídají další státy. Vývoj populace nejlidnatějších států světa do roku 2010 zobrazuje následující obrázek (obr. 21) a současný stav reflektující změnu pořadí států pak tabulka (tab. 5).

Pět nejlidnatějších států světa. Graf ukazuje vzestup populace v Číně, Indii, USA, Indonésii a Brazílii v letech 1950 až 2010.

Obrázek 21 Nejlidnatější země světa do roku 2010 (v milionech)

Prejato z: Kukliš, 2022, online

Zatímco v roce 2010 se na čtvrté pozici držela Indonésie a na páté Brazílie, o 12 let později Brazílii sesadil Pákistán.

Tabulka 5 Deset nejlidnatějších států světa v roce 2022

Stát	Počet obyvatel
Čína	1 450 830 659
Indie	1 408 486 725
Spojené státy americké	335 039 821
Indonésie	279 606 005
Pákistán	230 102 166
Brazílie	215 711 271
Nigérie	217 252 520
Bangladéš	168 134 858
Rusko	146 062 987
Mexiko	131 780 977

Zdroj: Worldometer, 2022, online

Současná velikost světové populace se pohybuje již na hodnotě více jak 7 miliard, konkrétně podle amerického úřadu pro sčítání lidu žilo k 1. 7. 2020 na Zemi 7,7 miliardy lidí (Worldometers, 2021, online). Rychlost růstu v průběhu 20. století (zvláště pak v 70. letech, kdy činila 2 % ročně) má souvislost s průběhem demografické revoluce japonsko-mexického typu v rozvojových zemích, která je provázena vysokým početním přírůstkem. V řadě zemí byl v odezvě na očekávaný vývoj implantován OSN program kontroly porodnosti, který měl řešit nezvladatelný přírůstek populace.

Zatímco v rozvojových zemích je porodnost vysoká, vyspělé státy čelí opačnému problému, a to porodnosti nízké (více viz například Nargund, 2009). Výborné shrnutí k tomuto tématu poskytuje následující část článku s názvem *Diferenční plodnost v Česku z dat proměny české společnosti* (Nývlt, 2019)⁶:

„Pokles úrovně plodnosti ve většině vyspělých zemí světa přináší logicky otázku, jaký je důvod tohoto poklesu. Jednou ze základních možností analýzy, jak popsat změny v úrovni plodnosti, je hledat rozdílnosti podle jednotlivých charakteristik, které mohou nabývat různé podoby. V historickém kontextu je možné zkoumat, zda změny probíhaly na celém území kontinuálně nebo postupně. Hodnotové změny ve společnosti (růst individualismu, nárůst alternativních forem soužití, snižování významu náboženské víry) mohou být spojené s určitými socioekonomickými charakteristikami osob. Na tomto základě je tedy nutné nejenom získat podrobné informace o úrovni plodnosti, ale je nutné získat dodatečné informace, na jejichž základě lze popsat základní odlišnosti úrovně plodnosti osob. Demografické změny jsou již historicky vnímány v kontextu hodnotových změn. Vzestup individuální svobody v kontrastu

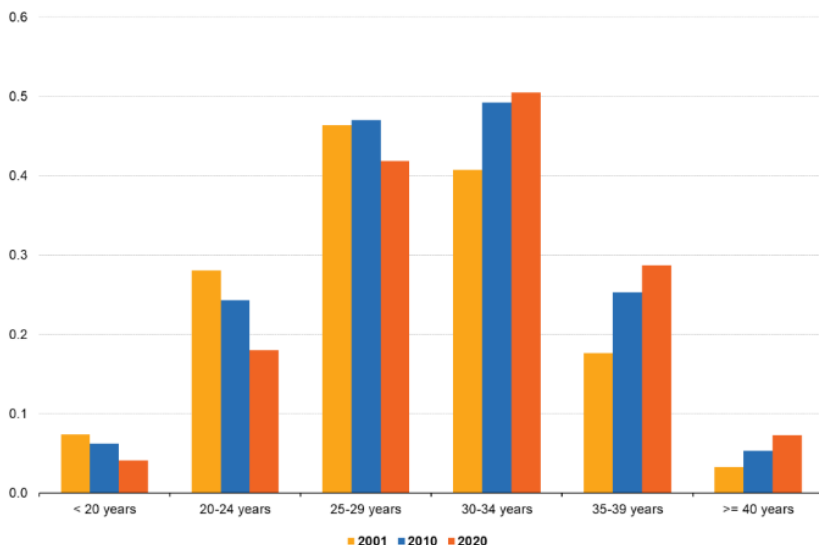
⁶ Od zmíněného autora je převzat celý následující úsek ukončený odkazem na zdroj (Nývlt, 2019). Pro přehlednost jsou ovšem jednotlivé ukazatele odděleny mezerou.

ke snižování významu náboženských praktik je viděn jako základní faktor demografických změn v celé Evropě, například právě snižováním religiozity ve společnosti (Van de Kaa, 1987; Lesthaeghe – Surkyn, 1988; Bumpass, 1990; Surkyn – Lesthaeghe, 2004; Adsera, 2006).

Samotné rozdíly je možné vidět třeba s ohledem na plánovaný počet dětí, kdy daný ukazatel lze získávat z dotazníkových šetření. (...) V rámci posledního vývoje se ukazuje, že v zemích, které se zaměřují na sladění rodinného a pracovního života, může docházet k opačnému trendu, kdy ženy s vyšším vzděláním mohou dosahovat vyšší úrovně plodnosti, jedná se především o skandinávské země (Bellani – Esping-Andersen, 2015).

V těchto zemích ženy s vysokoškolským vzděláním mají vyšší pravděpodobnost narození dítěte druhého pořadí a nižší pravděpodobnost, že zůstanou bezdětné. Zmiňovaný vývoj je přitom zajímavý ve srovnání s vývojem úrovně plodnosti mužů podle vzdělání. Zde naopak nedošlo k zásadní změně, neboť nižší počet dětí pro méně vzdělané muže je platný dlouhodobě (Jalovaara et al., 2017). V tomto pohledu lze vyznívat dlouhodobou shodu napříč evropskými zeměmi, kdy úroveň plodnosti je pozitivně korelována s úrovní dosaženého vzdělání (Kravdal – Rindfuss, 2008).“ (Nývt, 2019, s. 111–112)

K doplnění uvedených informací slouží následující obrázek (obr. 22), který ukazuje, jak stoupá věk rodiček podle ukazatele úhrnné plodnosti v rámci zemí Evropské unie. Oproti předcházejícím sledovaným letům (2001 a 2010) je v roce 2020 nejvíce zastoupena věková kategorie nad 30 let, lze také zaznamenat markantní posun do věkových kategorií 35 a více let.

Obrázek 22 *Věk rodičů dle ukazatele úhrnné plodnosti*
– srovnání let 2001, 2010 a 2020

Přejato z: Eurostat, 2022, online

Popularizační web *Worldometers.info* uvedl ke dni 28. 4. 2022 následující přehled (tab. 6) o aktuálním stavu světové populace. Tato čísla se ovšem doslova každou vteřinou mění.

Tabulka 6 *Světová populace dle Worldometers ke dni 28. 4. 2022*

Údaj	Číselný stav
Současná světová populace	7 943 404 029
Narození letos	45 162 296
Narození dnes	273 987
Úmrtí letos	18 960 213
Úmrtí dnes	115 026
Letošní čistý populační přírůstek	26 202 082

Přejato z: Worldometers.info, 2022, online

Existují i další velmi užitečné organizace, které shromažďují demograficky laděná data. Ta jsou navíc v některých případech poskytnuta zájemcům k volnému užití. Každý tak může data analyzovat.

Jednou z takových nadnárodních organizací je i Cross-border friendship database, která se dle webových stránek popisuje následujícím způsobem (Cross-border friendship database, 2022, online)⁷:

„Kdo jsme?

Jsme účelově složená společnost, která si určila za cíl připravit pro veřejné využití objektivní přeshraniční statistické informace. K tomuto účelu se spojily síly následujících statistických institucí:

- Český statistický úřad v Praze;
- Bavorský zemský úřad pro statistiku a zpracování dat v Mnichově;
- Zemský statistický úřad Svobodného státu Sasko v Kamenz;
- Vojvodský statistický úřad ve Vratislavi, pobočka v Jelení Hoře.

Jaké máme cíle?

- Přípravu standardizovaného přeshraničního datového zdroje k trvalému a volnému použití.
- Podporu procesu rozšíření Evropské unie mezinárodně srovnatelnými statistickými informacemi.
- Důsledné vytváření a zveřejňování statistických metadat.
- Odstranění jazykových bariér při využití mezinárodních statistických dat důslednou vícejazyčností.
- Obsahovou harmonizaci statistických dat.

⁷ Poznámka: Celý následující text je převzat z webového zdroje Cross-border friendship database a je zakončen citací. Pro přehlednost je text členěn pomocí odrážek.

Co nabízíme?

- Základní statistické informace ve formě standardních tabulek ve čtyřech jazycích.
- Obsahový výklad statistických dat.
- Metodický výklad.“ (Cross-boder friendship database, 2022, online)

Čtenáři si mohou samostatně vyzkoušet použití nástrojů, které web poskytuje. Takto může např. vypadat vygenerovaná tabulka (obr. 23) týkající se migrace v roce 2020, kde si lze zvolit i náhled obcí a krajů.

Česko Oblasti	Přistěhovalí				Vystěhovalí			
	celkem	muži	ženy	na 1 000 obyvatel	celkem	muži	ženy	na 1 000 obyvatel
Česká republika	55 661	32 914	22 747	5,2	28 734	19 484	9 250	2,7
Hlavní město Praha	40 582	21 668	18 914	30,6	30 867	16 082	14 785	23,3
Jihovýchod	15 832	8 635	7 197	9,3	11 198	5 826	5 372	6,6
Jihozápad	12 697	6 965	5 732	10,3	9 649	5 534	4 115	7,8
Moravskoslezsko	5 983	3 223	2 760	5,0	9 551	6 047	3 504	8,0
Severovýchod	13 372	7 213	6 159	8,8	12 444	6 933	5 511	8,2
Severozápad	9 648	5 099	4 549	8,7	10 772	5 937	4 835	9,7
Střední Morava	7 915	4 142	3 773	6,5	8 342	4 466	3 876	6,9
Střední Čechy	30 195	15 889	14 306	21,7	16 474	8 579	7 895	11,8

Obrázek 23 *Přistěhovalí a vystěhovalí podle pohlaví v roce 2020 v České republice*

Přejato z: Cross-boder friendship database, 2022, online

12 Populační teorie – význam a využití

Cílem kapitoly je získat představu o základech populačních teorií a jejich odrazu v praxi populační a sociální politiky.

Populační teorie

„Do poloviny 18. století lze při charakteristice úrovně demografické reprodukce mluvit o tzv. přirozeném reprodukčním chování. Počátek uvědomělého ovlivňování plodnosti a úmrtnosti se objevuje ve vyspělých evropských zemích okolo roku 1750. Nastupující změny v úrovni demografické reprodukce se staly předmětem zájmu různých autorů, kteří se snažili vysvětlit příčiny těchto změn.“ (Kalibová, 2009, s. 41)

Do této doby je řazen i anglický ekonom a významný myslitel své doby, Thomas Robert Malthus, jehož teorie zabývající se populačním vývojem jsou známy dodnes jako malthusiánství nebo malthusianismus. Své myšlenky publikoval mimo jiné v práci s názvem *First essay on population* z roku 1798 (Malthus, 1926).

Malthus se ve své teorii obával omezených zdrojů obživy, které nemohou stačit s ohledem na růst populace. Identifikoval tři faktory, které redukují populaci tak, aby nedošlo k zániku populace vlivem vyčerpání místních zdrojů. Těmito faktory jsou hladomor, válka a nemoci (Pressbooks, 2022, online). Po jednom z těchto redukčních zásahů se uzavírá cyklus růstu populace spojený s vyčerpáním zdrojů obživy, které se po redukci populace stávají opět dostačujícími.

Pokusy o všestranné poznání a ucelené vysvětlení změn v demografické reprodukci jsou spojeny teprve s prvními formulacemi teorie demografické revoluce, která představuje nejdůležitější demografickou teorii. Byla poprvé publikována v práci **A. Landryho** z roku 1934 (Kalibová, 2009).

Rozvinutou teorii demografické revoluce publikoval v roce 1945 **F. W. Notestein**, který ji označil též jako demografický přechod. Demografická revoluce je součástí globální revoluce moderní doby a zjednodušeně lze tento proces charakterizovat jako přeměnu extenzivních forem reprodukce lidí ve formy intenzivní. Výrazné změny vnějších podmínek (rozvoj výrobních sil atd.) ovlivňují reprodukční chování a způsobují kvantitativní i kvalitativní změny demografické reprodukce. V průběhu demografické revoluce klesá hrubá míra porodnosti ze 45–50 promile na méně než 20 promile a hrubá míra úmrtnosti z 25–30 promile na méně než 15 promile. Výrazně klesá úroveň kojenecké úmrtnosti a naděje dožití se prodlužuje z 30–35 let zhruba na dvojnásobek, tj. na hodnoty okolo 70 let pro obě pohlaví. Důsledkem těchto změn je proces demografického stárnutí. Nástup demografické revoluce byl zaznamenán již koncem 18. století ve Francii a vzápětí v Anglii a postupně se šířila do celého světa. Její průběh a délka trvání je však ovlivněna konkrétními podmínkami v dané zemi. Čím dříve demografická revoluce v některé populaci začíná, tím delší trvání vykazuje. V průběhu změn v úrovni demografické reprodukce jsou patrné dvě fáze, které nejsou v jednotlivých zemích vždy stejně dlouhé. Zobecněním průběhu demografické revoluce u jednotlivých populací lze určit její tři typy – francouzský, anglický a japonsko-mexický. Další významné změny v demografickém chování ve vyspělých zemích, jejichž výsledkem jsou změny v úrovni demografické reprodukce, lze pozorovat od poloviny 60. let a jsou označovány jako druhý demografický přechod (Kalibová, 2009).

Zatímco některé demografické teorie předpovídaly zánik světové populace vlivem vyčerpání zdrojů planety Země, jiné byly o mnoho optimističtější. Tzv. Cornucopian Theory (Arney, 2022, online) se vymezuje proti názoru, že celosvětová populace mří

k zániku, a naopak upozorňuje na fakt, že lidstvo vždy reaguje na změny inovací a přizpůsobením se.

Jako příklad je možno uvést vývoj v oblasti potravinářského průmyslu, který již nyní řeší výrobu kaloricky hodnotné stravy z dostupných zdrojů rostlinného i živočišného původu. Jedná se například o chov hmyzu pro potravinářské účely. Různé druhy červů, kobylek a dalších podobných živočichů se množí oproti obratlovcům rychleji a slouží jako alternativní zdroj proteinů nejen tam, kde nedostačuje chov zvířat jako je dobytek, ovce či drůbež.

Obdobně se (hlavně vyspělé státy) přizpůsobují fenoménu stárnutí populace (viz např. World Health Organization, 2021, online).

13 Demografie České republiky a její postavení ve světovém populačním vývoji

Cílem závěrečné kapitoly je shrnout poznatky o problematice demografické struktury a demografického vývoje v České republice.

Demografie České republiky

Odhady minulých stavů početní velikosti populace na území Česka jsou velice náročné a souvisejí také s omezeními statistické evidence obyvatelstva. Teprve se začátky pravidelné demografické statistiky je možné přesněji analyzovat vývoj populace v českých zemích. V českých zemích klademe počátek demografické revoluce do 30. let 19. století. První fáze demografické revoluce končí v českých zemích na přelomu 19. a 20. století, druhá fáze v 30. letech 20. století (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986). Samotný průběh demografické revoluce měl na území našeho státu přibližně sto let trvání a vykazoval charakteristiky francouzského typu. Populace českých zemí vzrostla téměř o 70 %. Po ukončení demografické revoluce a vypořádání se s důsledky poválečných opatření (zejména problematika odsunu Němců) se v 50.–70. letech počet obyvatel našeho státu pozvolna zvyšoval. Další desetiletí byla charakteristická stabilizací početní velikosti populace České republiky.

V průběhu 90. let 20. století vstupuje česká populace do nové společenské situace, kterou provázejí také rozsáhlé proměny charakteru demografické reprodukce, ne náhodou nazývané českou verzí druhého demografického přechodu. Současně s poklesem sňatečnosti a porodnosti, zvyšováním rozvodovosti a snižováním úmrtnosti dochází k zásadnímu posunu trvale pod hranici prosté reprodukce. Pro dramatický pokles plodnosti v ČR zaznamenaný

v 90. letech 20. století se vžil termín „the lowest low fertility“. Charakterem demografické reprodukce v prvním desetiletí 21. století Česká republika plně zapadá do kontextu demografického vývoje Evropy, i když v úrovni některých procesů má svá specifika.

13.1 Pojem vyšetřenost dat

„Odborné veřejnosti je všeobecně známo, že kvalita, resp. úplnost dat získaných prostřednictvím dotazníků při sčítání lidu se dlouhodobě snižuje spolu s rostoucí neochotou veřejnosti sdělovat své osobní údaje. Přesto byl relativně nízký podíl zjištěných údajů při sčítání v roce 2011 u některých ukazatelů překvapující. Platí to zejména o charakteristikách dojížděky do zaměstnání a škol. Stěžejním údajem o dojížděce je obec pracoviště, resp. školy. Více než u třetiny zaměstnaných či studujících obyvatel se tuto informaci nepodařilo při sčítání 2011 zjistit. Údaje o dojížděce mají přitom zásadní význam, nejen pro geografický výzkum, ale pro řadu dalších vědních disciplín, pro veřejnou správu i komerční sféru. Sčítání lidu je v současné době jejich nezastupitelným zdrojem a přinejmenším v nejbližších letech nelze očekávat, že bude k dispozici jiný, srovnatelně podrobný a komplexní zdroj. ... Termín *vyšetřenost*, respektive přesněji *částecná* či *položková vyšetřenost*, je obdobou anglického termínu *item* (nebo také *partial*) *response rate*, definovaného jako podíl jednotek, které poskytly údaje o dané proměnné, na celkovém počtu jednotek (Eurostat, 2015). Český ekvivalent vyšetřenost je zaveden především v kontextu problematiky šetření v domácnostech (např. ČSÚ, 2019).“ (Šanda, 2020, s. 27–28)

13.2 Stárnutí populace

Ke stárnutí populace dochází, pokud v dané populaci narůstá její postreprodukční složka. „Věková skladba obyvatelstva našeho

státu vypovídá o tom, že jsme společností dlouhodobě stárnoucí, ve které navíc již od počátku roku 1992 početně převládá populace důchodového věku nad dětskou složkou (...). Proces stárnutí se významně prohloubil zejména v šedesátých letech 20. století a dále nabývá na intenzitě od druhé poloviny let osmdesátých.“ (Šotkovský, 1998) O stárnoucí populaci informuje i Světová zdravotnická organizace (World Health Organization, 2021, online):

- Stárnutí populace je stále se zrychlující proces.
- V roce 2020 překročil celosvětový počet osob nad 60 let věku počet dětí do 5 let.
- V roce 2030 bude jeden ze šesti lidí na Zemi starší 60 let.
- Stárnutí populace vyžaduje od jednotlivých států změny v oblasti přístupu k nejstarší skupině obyvatel, a to hlavně v dostupnosti dlouhodobé péče, pomoci a podpory rodinám a komunitám, v oblasti kvality života a ageismu (World Health Organization, 2021, online).

Jak již bylo výše nastíněno, stárnutí populace má rozsáhlý vliv nejen na finanční situaci populace, ale také na její sociální služby. Průša konstatuje, že „zatímco dopady do oblasti důchodového pojištění jsou dlouhodobě diskutovány a jejich kvantifikace je otázkou především standardních pojistně matematických propočtů, o dopadech stárnutí populace na oblast sociálních služeb se diskutuje pouze okrajově a žádné komplexní studie, které by kvantifikovaly dopad stárnutí populace na potřebu sociálních služeb v naší zemi, doposud nebyly zpracovány.“ (Průša, 2009, online)

S jistotou je ovšem možné tvrdit, že se Česká republika, stejně jako ostatní země, nevyhne nutnosti fenomén stárnutí populace řešit, a to nejen v oblasti poskytování sociálních a zdravotních služeb. Řídit se tak může např. doporučeními Světové zdravotnické organizace či jiných nadnárodních organizací, které se aktuálními problémy světové populace již tradičně zabývají.

Ekonomické zatížení státu je při takovémto vývoji nevyhnutelné. „Počet příjemců příspěvku na péči dlouhodobě roste, v prosinci 2017 pobíralo tuto sociální dávku celkem 354 682 osob, v porovnání s prosincem 2007 vzrostl počet příjemců této dávky o více než 63 tis. osob, přičemž výrazně se zvýšil počet příjemců ve III. a IV. stupni závislosti. Na základě dříve použité metodologie byly zpracovány dva scénáře vývoje počtu příjemců příspěvku na péči do roku 2035, podle provedených propočtů lze očekávat, že do roku 2035 počet příjemců příspěvku na péči vzroste na cca 537–565 tis. osob. Již dnes je proto zřejmé, že stávající kapacity jednotlivých typů sociálních služeb nebudou v následujících letech dostačující.“ (Pruša, 2019, s. 5–15) S touto prognózou se shodují i další odborníci.

„Stárnutí populace v Česku bude v budoucnu nadále pokračovat. Jen do roku 2030 by počet obyvatel ve věku 65 a více let měl oproti stavu v roce 2013 narůst o 40 %, do roku 2050 o 79 %. Tato skutečnost s sebou nese řadu důsledků, jedním z klíčových bude zvyšování nároků na péči o seniory (a to jak na sociální a zdravotní, tak na rodinnou).“ (Šídlo, Křešťanová, 2018, s. 261)

Na problematiku stárnutí populace reaguje i Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR ve svých záměrech:

„Ministerstvo práce a sociálních věcí je koordinátorem politiky přípravy na stárnutí v České republice. Mezi jeho hlavní činnosti v této oblasti patří:

- tvorba strategických dokumentů politiky stárnutí;
- pravidelná zasedání Rady vlády pro seniory a stárnutí populace;
- „Politika stárnutí na krajích“ – projekt z Evropského sociálního fondu;
- osvěta:
 - pořádání odborné mezinárodní konference;

- série různě zaměřených odborných kulatých stolů „Národní konvent ke stárnutí populace“;
- pravidelné udělování Ceny Rady vlády pro seniory a stárnutí populace významným osobnostem;
- mezinárodní spolupráce v oblasti přípravy na stárnutí.“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2022, online)

13.3 Genderová problematika v demografických datech

Ani obor demografie se nevyhne reflexi aktuálně řešených témat. Kromě stárnutí populace je to právě problematika genderových rozdílů, které se mohou v datech různého charakteru projevit. Krom oficiálních zpráv se objevuje i více populárně naučných grafických zpracování tématu např. v časopisech (obr. 24). O genderovou rovnost se snaží kromě jiných institucí např. i Evropská komise, která si pro období let 2020–2025 klade za cíl:

- potírání genderově podmíněné násilí;
- vyvracení genderových stereotypů;
- odstranění genderových rozdílů na trhu práce;
- zajištění rovnoměrného zastoupení obou pohlaví v různých hospodářských odvětvích;
- řešení rozdílů v odměňování a ve výši důchodů žen a mužů;
- odstranění rozdílů v poskytování péče;
- dosažení vyrovnaného zastoupení obou pohlaví v rozhodovacích pozicích a v politice (Evropská komise, 2022, online).

Obrázek 24 Popularizační zobrazení rozdílů mezi muži a ženami
v České republice

Přejato z: Statistika & my, 2021, online

Pro popis a propočty rozdílů mezi muži a ženami v rámci mnoha oblastí života slouží pojem *genderová propast*, často používán i v českém prostředí v originálním názvu – *gender gap*. Nejčastěji

se s ním lze setkat v oblasti trhu práce, kde se moderní společnosti dlouhodobě soustředí na monitorování rovnosti pracovních příležitostí, obsazenosti určitých pracovních pozic muži a ženami, ale hlavně na rozdíly v příjmech mužů a žen (*gender pay gap*). Záměrem moderních společností je genderovou propast zmenšovat/uzavírat.

V červenci roku 2022 vydalo Světové ekonomické fórum *Global Gender Gap Report 2022* (World Economic Forum, 2022), kde monitorovalo genderovou propast ve 146 zemích. V rámci evropských států se daří zmenšit genderovou propast severským zemím (Finsko, Norsko, Island). Tyto státy se tak nejvíce přibližují k rovnosti pohlaví (tzv. *gender parity*).

Následující tabulka (tab. 7) ukazuje pozici České republiky v rámci všech 146 sledovaných zemí seřazených podle globálního indexu genderové nerovnosti pro rok 2022. Index se pohybuje v rozmezí 0–1, kdy 1 znamená plnou rovnost pohlaví. Pro představu a srovnání Island dosahuje hodnoty 0,908. Česká republika se umístila na 76. pozici s hodnotou indexu 0,710 podobně jako sousední Polsko. Ze střední Evropy se mezi prvních 10 zemí zařadilo pouze Německo s hodnotou 0,801 na desátém místě a předběhlo tak např. Švýcarsko, které je uvedeno na pozici třinácté s hodnotou 0,795. V rámci 35 evropských zemí obsadila Česká republika příčku 29. (World Economic Forum, 2022).

Tabulka 7 Srovnání zemí podle *Global Gender Gap Index 2022*

Pořadí	Země	Skóre	Změna skóre oproti roku 2021
74	Etiopie	0,710	+ 0,019
75	Kolumbie	0,710	- 0,015
76	Česká republika	0,710	- 0,001
77	Polsko	0,709	- 0,004

Pořadí	Země	Skóre	Změna skóre oproti roku 2021
78	Libérie	0,709	+ 0,016
79	Thajsko	0,709	- 0,001
80	Paraguay	0,707	+ 0,006
81	Ukrajina	0,707	- 0,007
82	Honduras	0,705	- 0,011

Zdroj: World Economic Forum, 2022, p. 10

Jak ovšem název napovídá, globální index nerovnosti pohlaví je jen jeden z možných ukazatelů, podle kterých se dá hodnotit genderová problematika jednotlivých zemí. Jejich pořadí se může velmi lišit, posuzuje-li se např. pouze problematika přístupu ke vzdělání nebo pouze platové podmínky. Současně neplatí, že genderová propast by byla nejmenší v nejvyspělejších státech světa. Následující obrázek (obr. 25) ukazuje přesněji, z jakých oblastí se globální index nerovnosti skládá.

Obrázek 25 Profil České republiky z hlediska skladby globálního indexu genderové nerovnosti v roce 2022

Přejato z: World Economic Forum, 2022, p. 146

Je zde patrné, že Česká republika si vede velmi dobře v oblasti dosaženého vzdělání (v obrázku jako *Educational Attainment*), ke kterému mají obě pohlaví téměř vyrovnaný přístup. Dobré výsledky naše země vykazuje i v oblasti přístupu ke zdravotní péči, zdraví a naděje na dožití (v obrázku jako *Health and Survival*). Oblast ekonomického zapojení a příležitostí (v obrázku jako *Economic Participation and Opportunity*) již v České republice nedosahuje tak dobrého skóre, oblast politiky a politického zapojení žen (v obrázku jako *Political Empowerment*) je právě tím faktorem, který razantně snižuje index globální.

Shrnutí

Text *Vybrané kapitoly z demografie* si kladl za cíl provést čtenáře vybranými demografickými kapitolami, jež se týkají studia populace, ať již na národní či mezinárodní úrovni.

Prostřednictvím třinácti kapitol byly charakterizovány základní informace, které se pojí k teoretickému rámci demografie, její historii či k významným osobnostem.

Nedílnou součástí textu jsou kapitoly zaměřující se na vybrané demografické ukazatele, mezi které patří sňatečnost, rozvodovost, porodnost, úmrtnost a další.

Studium demografie a demografických ukazatelů nabízí široké spektrum aspektů, kterými se mohou zabývat všichni studenti či zájemci o společenskovední témata související s pohlavím a genderem, typy rodin, zdravím a nemocí a dalšími atributy.

Seznam použitých zdrojů

Tištěné zdroje

- KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. 3. vyd. Praha: Slon, 2009. 52 s. ISBN 80-246-0222-9.
- MALTHUS, Thomas Robert. *First essay on population*. London: Macmillan, 1926.
- PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. Praha: Academia, 1986. 732 s.
- ROUBÍČEK, Vladimír. *Úvod do demografie*. Praha: Codex Bohemia, 1997. 348 s. ISBN 80-85963-43-4.
- ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. 158 s. ISBN 80-7078-327-3.
- WEEKS, Marcus a kol. *Kniha sociologie*. Překlad Ivana RYBECKÁ. Praha: Knižní klub, 2016. 352 s. ISBN 978-80-242-5395-4.

Elektronické zdroje

- ANDRLE, Jakub. Ukrajinská uprchlická krize: aktuální situace i srovnání s historií. In: *Clovekvtisni.cz* [online]. 26. 4. 2022 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.clovekvtisni.cz/ukrajinska-krize-v-historickem-kontextu-8589gp>.
- ARNEY, Jo. Cornucopian philosophy. In: *Britannica.com* [online]. 2022 [cit. 2022-04-20]. Available from: <https://www.britannica.com/topic/cornucopian>.
- CIESLAR, Jan. V prvním pololetí roku 2021 nejvíce zabíjel covid-19. In: *Czso.cz* [online]. 27. 1. 2022 [cit. 2022-04-20]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/v-prvnim-pololeti-roku-2021-nejvice-zabijel-covid-19>.
- CROSS-BORDER FRIENDSHIP DATABASE. Obyvatelstvo. In: *apl.czso.cz* [online]. 2022 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z:

<http://apl.czso.cz/cbfd/jsp/information.jsp?lang=c&nuts=1&nav=1&o=0>.

ČESKÁ DEMOGRAFICKÁ SPOLEČNOST. O společnosti. In: *Czechdemography.cz* [online]. 2022a [cit. 2022-04-20].

Dostupné z: <https://www.czechdemography.cz/o-spolecnosti/>.

ČESKÁ DEMOGRAFICKÁ SPOLEČNOST. Konference. In: *Czechdemography.cz* [online]. 2022b [cit. 2022-04-20].

Dostupné z: <https://www.czechdemography.cz/akce/konference/>.

ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ. Rytíři Jedi možná opět zasáhnou do sčítání lidu. Údaje o víře asi zůstanou. In: *iDNES.cz* [online]. 6. 2. 2020 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/scitani-lidu-nabozenstvi-jediove-zakon.A200206_144802_domaci_zaz.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Základním pojmem demografické statistiky je OBYVATELSTVO. In: *Web.natur.cuni.cz* [online]. 2001a [cit. 2022-04-20]. Dostupné z: <https://web.natur.cuni.cz/~mak/gos/demmetodika/www.czso.cz/cz/cisla/0/02/020100/obyvatel.htm>.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Zemřelí. In: *Web.natur.cuni.cz* [online]. 2001b [cit. 2022-04-20]. Dostupné z: <http://web.natur.cuni.cz/~mak/gos/demmetodika/www.czso.cz/cz/cisla/0/02/020100/zemreli.htm>.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Potraty. In: *Web.natur.cuni.cz* [online]. 2001c [cit. 2022-04-20]. Dostupné z: <http://web.natur.cuni.cz/~mak/gos/demmetodika/www.czso.cz/cz/cisla/0/02/020100/potraty.htm>.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Narození. In: *Web.natur.cuni.cz* [online]. 2001d [cit. 2022-04-20]. Dostupné z: <http://web.natur.cuni.cz/~mak/gos/demmetodika/www.czso.cz/cz/cisla/0/02/020100/narozeni.htm>.

- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Registrované partnerství je častější u mužů. In: Czso.cz [online]. 20. 12. 2014 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/0800492b9c>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Století statistiky. prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc. – přední český demograf a významný vysokoškolský pedagog. In: Czso.cz [online]. 2018a [cit. 2022-04-20]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/stoletistatistiky/prof-ing-zdenek-pavlik-drsc-predni-cesky-demograf-a-vyznamny-vysokoskolsky-pedagog>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Projekce obyvatelstva České republiky – 2018–2100. In: Czso.cz [online]. 2018b [cit. 2022-08-05]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/61566242/13013918u.pdf/6e70728f-c460-4a82-b096-3e73776d0950?version=1.2>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vývoj obyvatelstva České republiky, Potratovost. In: Czso.cz [online]. 2019 [cit. 2022-04-20]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/121768528/13006920a05.pdf/ab2c9d50-5479-4419-ac7a-ea10c3feb692?version=1.1>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Kojenecká úmrtnost v letech 1950–2019. In: Czso.cz [online]. 2020 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/kojenecka-umrtnost-v-letech-1950-2019>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. V roce 2020 zemřelo přes 129 tisíc Česka. In: Czso.cz [online]. 2021a [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/v-roce-2020-zemrelo-pres-129-tisic-obyvatel-ceska>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Pohyb obyvatelstva – rok 2020. In: Czso.cz [online]. 2021b [cit. 2022-07-23]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cr/pohyb-obyvatelstva-rok-2020>.

- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Obyvatelstvo podle desetiletých věkových skupin a pohlaví. In: *Vdb.czso.cz* [online]. 2022a [cit. 2022-04-20]. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=SLD21024-VSE&z=T&f=TABULKA&skupId=4451&katalog=33517&pvo=SLD21024-VSE&str=v226>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Statistický bulletin – Královéhradecký kraj – 1. až 4. čtvrtletí 2021. Tab. D.5 Rozvody v Královéhradeckém kraji a jeho okresech. In: *Czso.cz* [online]. 2022b [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/142284156/33009021q4d5.pdf/c2f51279-41fb-4bf2-b876-5448e6727198?version=1.1>.
- DEMOGRAFIE. Typy věkových struktur. In: *Demografie.info* [online]. 2014 [cit. 2022-03-03]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_pohlavivektypyvekstruktur.
- EUROSTAT. Fertility statistics. In: *Ec.europa.eu* [online]. 2022 [cit. 2022-07-23]. Available from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics#The_birth_rate_in_the_EU_decreased_at_a_slower_pace_between_2000_and_2020_than_previously.
- EVROPSKÁ KOMISE. Strategie pro genderovou rovnost: Dosaďadní výsledky a hlavní oblasti budoucí činnosti. In: *Ec.europa.eu* [online]. 2022 [cit. 2022-07-25]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_cs.
- KALIBOVÁ, Květa. Síť demografická. In: *Encyklopedie.soc.cas.cz* [online]. 11. 12. 2017 [cit. 2011-11-07]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/S%C3%AD%C5%A5_demo_grafick%C3%A11.
- KŘEŠŤANOVÁ, Jana a KURKIN, Roman. Populační vývoj v České republice v roce 2019. *Demografie* [online]. Praha:

- Český statistický úřad, 2020, roč. 62, č. 3, s. 159–181 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/123310412/13005320q3_159-181.pdf/21eae15b-0e30-4991-8240-ecb2fc91736e?version=1.1.
- KUKLIŠ, Libor. Lidská populace. In: *Magazin.gnosis.cz* [online]. 2022 [cit. 2022-07-23]. Dostupné z: <https://magazin.gnosis.cz/lidska-populace/>.
- MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. Senioři a politika stárnutí. In: *Mpsv.cz* [online]. 21. 3. 2022 [cit. 2022-04-05]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/seniori-a-politika-starnuti>.
- NARGUND, Geeta. Declining birth rate in Developed Countries: A radical policy re-think is required. *Facts Views Vis Obgyn* [online]. 2009, vol. 1, no. 3, pp. 191–193 [cit. 2022-07-23]. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4255510/>.
- NOVOTNÝ, Michal a kol. Co víme o ženách a mužích. *Statistika & My: časopis Českého statistického úřadu* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2021, roč. 11, č. 10, s. 21 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.statistikaamy.cz/wp-content/uploads/2021/10/18042110.pdf>.
- NOVOTNÝ, Michal a kol. Statistická ročenka ČR. *Statistika & My: časopis Českého statistického úřadu* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2022a, roč. 12, č. 3, s. 20 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.statistikaamy.cz/wp-content/uploads/2022/03/18042203.pdf>.
- NOVOTNÝ, Michal a kol. Hlasujte pro známku Sčítání 2021. *Statistika & My: časopis Českého statistického úřadu* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2022b, roč. 12, č. 3, s. 7 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.statistikaamy.cz/wp-content/uploads/2022/03/18042203.pdf>.

- NÝVLT, Ondřej. Diferenční plodnost v Česku z dat proměny české společnosti. *Demografie* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2019, roč. 61, č. 2, s. 111–128 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/91917740/13005319q2_111.pdf/62734d3f-7688-4c3c-b1b9-ebfa0539901b?version=1.0.
- PRESSBOOKS. Theories of Population Growth and Decline. In: *Pressbooks.howardcc.edu* [online]. 2022 [cit. 2022-07-23]. Available from: <https://pressbooks.howardcc.edu/soci101/chapter/theories-of-population-growth-and-decline/>.
- PRŮŠA, Ladislav. Projekce potřeby služeb sociální péče do roku 2025. In: *Vupsv.cz* [online]. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2009 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.vupsv.cz/2009/10/08/projekce-potreby-sluzeb-socialni-pece-do-roku-2025/>.
- PRŮŠA, Ladislav. Důsledky stárnutí populace na potřebu služeb sociální péče do roku 2030. *Demografie* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2015, roč. 57, č. 3, s. 231–244 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20555393/13005315q3.pdf/05492ae5-7188-4275-8372-c83b23f9821f?version=1.1>.
- PRŮŠA, Ladislav. Kdo zabezpečí péči o naše seniory. *Demografie* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2019, roč. 61, č. 1, s. 5–18 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/91917742/13005319q1_5-18.pdf/14911581-fab0-44bf-9670-df580f5f6bf6?version=1.0.
- OPERATIONAL DATA PORTAL – UKRAINE REFUGEE SITUATION. Refugees fleeing Ukraine (since 24 February 2022). In: *Data2.unhcr.org* [online]. UNHCR: The UN Refugee Agency, 2. 5. 2022 [cit. 2022-05-01]. Available from: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

- SLOBODA, Zdeněk. Registrované partnerství a homoparentalita v Česku. *Gender a výzkum* [online]. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2021, roč. 22, č. 2, s. 139–169 [cit. 2022-07-23]. Dostupné z: <https://genderonline.cz/pdfs/gav/2021/02/09.pdf>.
- ŠANDA, Robert. Vyšetřenost údajů o dojížděce ve sčítání lidu v roce 2011 a jejich rekonstrukce pomocí metody Jaro-Winkler. *Demografie* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2020, roč. 62, č. 1, s. 27–42 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/123310408/13005320q1_27-42.pdf/399b6564-3ec2-472b-9aae-11d2bcaa8d53?version=1.0.
- ŠIMKOVÁ, Martina a LANGHAMROVÁ, Jitka. Kvalitativní faktory stárnutí populace. *Demografie* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2017, roč. 59, č. 1, s. 49–64 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/46203820/%C5%A0imkov%C3%A1-Langhamrov%C3%A1.pdf/46e19ac8-6330-4304-97a4-bf125824b96b?version=1.0>.
- ŠÍDLO, Luděk a KŘEŠŤANOVÁ, Jana. Kdo se postará? domovy pro seniory v Česku v kontextu demografického stárnutí. *Demografie* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2018, roč. 60, č. 3, s. 248–265 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/61449038/13005318q3_248-265.pdf/b1d83a59-0fd5-40ac-9751-61bad442ba70?version=1.0.
- ŠTYGLEROVÁ, Terezie. Rostoucí sňatečnost zastavil koronavirus. In: *Statistikaamy.cz* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2021 [cit. 2022-07-23]. Dostupné z: <https://www.statistikaamy.cz/2021/05/26/rostouci-snatecnost-zastavil-koronavirus>.
- ŠTYGLEROVÁ, Terezie a NĚMEČKOVÁ, Michaela. Demografický vývoj Česka v roce 2020 (předběžné údaje). In: *Czso.cz*

- [online]. Praha: Český statistický úřad, 2021 [cit. 2022-07-23]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/11350/121768518/csu_ri_obyvatelstvo_prezentace.pdf/893d4155-6408-47d7-a0d0-605fc32ed469?version=1.0.
- THE EDITORS OF ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA. Mortality. In: *Britannica.com* [online]. 2019 [cit. 2022-07-21]. Available from: <https://www.britannica.com/science/mortality-demography>.
- ÚZIS. *Potraty 2020* [online]. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, 2022. 187 s. [cit. 2022-07-23]. ISSN 1210-8642. Dostupné z: <https://www.uzis.cz/res/f/008377/potraty2020.pdf>.
- VODÁKOVÁ, Jolana. ČSÚ představil první výsledky Sčítání 2021. In: *Czso.cz* [online]. 13. 1. 2021 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/csu-predstavil-prvni-vysledky-scitani-2021>.
- VOHLÍDALOVÁ, Marta. Známé neznámé registrované partnerství: statistiky RP v Česku po 14 letech. In: *Soc.cas.cz* [online]. 26. 6. 2020 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/aktualita/zname-nezname-registrovane-partnerstvi-statistiky-rp-v-cesku-po-14-letech>.
- WORLD ECONOMIC FORUM. *Global Gender Gap Report 2022* [online]. Cologny/Geneva: World Economic Forum, 2022. 373 pp. [cit. 2022-07-13]. ISBN 978-2-940631-36-0. Available from: <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2022/>.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION. Ageing and health. In: *Who.int* [online]. 2021 [cit. 2022-07-24]. Available from: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>.

WORLDOMETER. Top 20 Largest Countries By Population (Live). In: *Worldometers.info* [online]. 2022 [cit. 2022-04-28]. Available from: <https://www.worldometers.info/world-population/#top20>.

WORLDOMETERS. Světová populace. In: *Worldometers.info* [online]. 2021 [cit. 2022-04-28]. Dostupné z: <https://www.worldometers.info/cz/>.

Seznam obrázků

Obrázek 1 <i>prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc. – přední český demograf a významný vysokoškolský pedagog</i>	16
Obrázek 2 <i>Tabulka české populace podle věkových skupin a pohlaví (2021)</i>	19
Obrázek 3 <i>Statistická ročenka České republiky 2021</i>	20
Obrázek 4 <i>Příklad Lexisova diagramu</i>	24
Obrázek 5 <i>Výsledek Lexisovy sítě k příkladu 1</i>	27
Obrázek 6 <i>Výsledek Lexisovy sítě k příkladu 2</i>	28
Obrázek 7 <i>Vývoj přílivu válečných uprchlíků z Ukrajiny směrem do západních států Evropy (v milionech)</i>	36
Obrázek 8 <i>Grafické znázornění počtu zemřelých v letech 2009 a 2019</i>	39
Obrázek 9 <i>Vývoj novorozenecké a kojenecké úmrtnosti v ČR mezi lety 1950–2019</i>	40
Obrázek 10 <i>Náhled tabulky vývoje potratovosti v letech 2009–2019</i>	47
Obrázek 11 <i>Vývoj počtu potratů podle druhu a způsobu provedení v letech 2011–2020</i>	47
Obrázek 12 <i>Počty sňatků v kalendářních měsících let 2019 a 2020</i>	49
Obrázek 13 <i>Počet osob žijících v registrovaném nebo faktickém partnerství v ČR (2011)</i>	51
Obrázek 14 <i>Struktura věku žen a mužů v registrovaném partnerství (vlevo, k 31. 12. 2019) a v manželství (vpravo, k 31. 12. 2018)</i> ...	52
Obrázek 15 <i>Počty vzniklých a zaniklých RP v jednotlivých letech v ČR</i>	52
Obrázek 16 <i>Počty rozvodů v letech 2015–2020</i>	54
Obrázek 17 <i>Počty rozvodů (v tisících) v jednotlivých krajích ČR v letech 2019 a 2020</i>	55

Obrázek 18 <i>Tabulka rozvodovosti pro Královéhradecký kraj v roce 2021</i>	56
Obrázek 19 <i>Zrušená registrovaná partnerství v ČR podle délky trvání (k 31. 12. 2019)</i>	57
Obrázek 20 <i>Očekávaný počet obyvatel dle variant projekce (2018–2100)</i>	60
Obrázek 21 <i>Nejlidnatější země světa do roku 2010 (v milionech)</i>	63
Obrázek 22 <i>Věk rodiček dle ukazatele úhrnné plodnosti – srovnání let 2001, 2010 a 2020</i>	66
Obrázek 23 <i>Přistěhovalí a vystěhovalí podle pohlaví v roce 2020 v České republice</i>	68
Obrázek 24 <i>Popularizační zobrazení rozdílů mezi muži a ženami v České republice</i>	77
Obrázek 25 <i>Profil České republiky z hlediska skladby globálního indexu genderové nerovnosti v roce 2022</i>	79

Seznam tabulek

Tabulka 1 <i>Zadání příkladu 1</i>	26
Tabulka 2 <i>Zadání příkladu 2</i>	27
Tabulka 3 <i>Objem stěhování v letech 2009–2019</i>	34
Tabulka 4 <i>Kojenecká a novorozenecká úmrtnost mezi lety 1970–1999 v ČR (vybrané roky; v %)</i>	39
Tabulka 5 <i>Deset nejlidnatějších států světa v roce 2022</i>	63
Tabulka 6 <i>Světová populace dle Worldometers ke dni 28. 4. 2022</i>	66
Tabulka 7 <i>Srovnání zemí podle Global Gender Gap Index 2022</i>	78

Název: **VYBRANÉ KAPITOLY
Z DEMOGRAFIE**

Autoři: Mgr. Lucie Křivánková, Ph.D.
Mgr. Martin Knytl, MCS

Recenzent: Mgr. et Mgr. Tereza Raszková

Obálka: Tom Ríčan

Jazyková korektura: Bc. Eliška Kvasničková

Rok vydání: 2022

Místo vydání: Hradec Králové

Vydání: první

© Lucie Křivánková, Martin Knytl, 2022

Vydalo nakladatelství Univerzity Hradec Králové, Gaudeamus
jako svou 1804. publikaci.

ISBN 978-80-7435-870-8 (online; pdf)

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0
CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

